

Ms.6036 f.97. Correspon a CIL IX,2411. Anotació manuscrita d'A.A.: *non vidi, et videtur aliquid deesse*

D. M. S.

POMPEIAE

IANVARIAE

FILVS MATRI

FILIVS.

DVLCISSIMAE

B. M. F.

Agustín corregeix 4/ FILIVS

Ms.6036 f.98. Correspon a CIL IX,2401. Sense anotacions manuscrites d'A.A.

D. M. S.

LVCILLAE M. F.

LVCILL[I]AE.

MARCELLINA

MARCELLINA[E]

HERIA

MARCELLINAE

MARCELLINA

FILIAE OPTIMAE

FILIAE.OPTIMAE

Ms.6035 f.52v. Correspon a CIL IX,2337. Anotació manuscrita d'A.A.: *Contuli. Omnia sunt extra oppidum Pedemontanum Allif(anae) dioeces(eos). Haec duo Fabii Maximi in monasterio S(anc)ti Salvatoris, illud Aciliae in sacello s(anc)ti Nazarii.*

FABIO MA

XIMO VC

V.C

CONDITORIMO

CONDITORIMO

ENIVM PVBLICO

RVM VINDICI

OMNIVM PECCA

TORVM ORDO ET

POPVLVS ALIFA

ALLIFA

NORVM PATROMO

PATRONO

Agustín corregeix 8/ ALLIFANORVM; 9/ PATRONO. El CIL anota totes les interpuncions.

Arrel de l'última anotació manuscrita es pot deduir que en aquest recull imprès hi devia figurar també la inscripció CIL IX, 2338, que Panvinio ja coneixia per la carta de

Pantagatho del 14 de gener<sup>29</sup>. A més a més, el fet que en el pròleg es digui que són tres les inscripcions trobades al monestir de S. Salvador i aquí només n'apareguin dues, ens fa suposar que n'hi figuraria una altra. El CIL ens forneix dues inscripcions, conegudes aleshores, que estaven a l'esmentat monestir: la IX, 2357 que apareix copiada per Panvinio al ms. 6036 f.130v amb l'encapçalament "[extra V]allatam in monast. monialium S. Salvatoris"; la IX, 2382 absent del recull panvinià, però atestimoniada per Accursius a "Allifis nel pavimento di S. Salvatore".

És clar, tal com veurem tot seguit, que les inscripcions manuscrites d'Agustín són un complement de les impreses, de tal manera que no n'hi ha cap de repetida, cosa que dificultaria que la IX,2357 fos l'única excepció. Per tant, ens inclinariem a pensar que la tercera impresa ubicada a S. Salvador fos la IX,2382.

Ms.6035 f.60v. Correspon a CIL IX,2333.

ACILIAE. M . F.	M'
MANLIOLAE. C. F.	
M . ACILI. GLABRION	M'
SEN. COS. PRONETI	$\overline{\text{COS}}$
M . ACILI. GLABRIONIS	M'
COS. III. NEPTI	$\overline{\text{COS. II.}}$
M . ACILI. FAVSTINI	M'
COS. FILIAE	$\overline{\text{COS}}$
ORDO DECVRION.	ORDO . DECVRION

Agustín corregeix 1/M' ; 3/M' , GLABRIONIS; 4/PRONEPTI; 5/M' ; 6/II; 7/M' ; 8/augmenta la grandària de la C de COS. L'impressor separa amb un espai en blanc les línies 8 i 9. Agustín, per tal d'evitar que Panvinio consideri que són dues inscripcions diferents seguint les indicacions del pròleg ( "e notate che ove è alquanto bianco divide luno dall'altro"), envolta el text amb una línia<sup>30</sup>.

Ms.6035 f.127. Correspon a CIL IX,2367. Encapçalament manuscrit d'A.A.: *Vidi et contuli. Allifis prope aedem B(eatae) Catharinae*

M. PONTIVS. M. L.	[M. PONTI]VS. M. L.
ELEVTER AVG.	[ELEVTHE]R . AVGV[S][T]
ALIF. ET. AVGVSTALIVM	[ALLIF. E][T].AVGVSTALIV[M]
QVAESTOR FECIT	[QV]AESTOR FEC[IT]
SIBI. ET. SVIS	[S]IBI ET SVIS

<sup>29</sup> V. p. 299.

<sup>30</sup> Aquesta inscripció ja la hi havia enviada amb la carta del 26-12-58 (p. 287).

FLAVIAE. >. L. EROTINI  
M. PONTIO. M. L. PRINCIPI  
FRATRI  
PONTIA M. F. SEVERA  
VIXIT ANN. XVII

[FLAVI]AE. >. L. EROTINI  
[PON]TIO. M. L. PRINCIPI  
[FR]ATRI  
[PO]N[TIA. M. F. SEVE]R[A]  
[VIXIT. ANN. XVII]

Agustín corregeix 2/ ELEVETHER, AVGVST; 3/ ALLIF.

Ms.6035 f.130. Correspon a CIL IX,2345 i 2356. Sense anotacions manuscrites d'A.A.

L. APPVLEIVS  
G. F. ANI. NIGER  
H. VIR  
CVRATOR VIARVM  
STERNENDARVM  
PEDVM DECEM  
MILLIA VIAM  
SVA PECVNIA  
FECIT

C.

El CIL elimina les interpuncions de l línia 2 i posa les de les línees 5, 6 i 7.

C NAEVOLEIO M. F. TER.  
RVFO. H. AED. Q.  
NAEVOLEIAE C. F  
PROCVLAE LABEONIS

El CIL anota totes les interpuncions.

Ms.6035 f.136. Correspon a CIL IX,2350. Encapçalament manuscrit d'A.A.: *Allifis extra aedem B(eati) Petri (contuli magna ex parte)*

L FADIO PIERO H VIRO  
MVNIFICENTISSIMO CIVI  
QVI OB HONOREM DECVR  
EODEM ANNO QVO FACTVS EST  
GLAD PARIA XXX ET VENATIONEM  
BESTIARVM AFRICANAR ET POST  
PAVCOS MENSES DVVMVIRATV

SVO ACCEPTIS A REP HS <u>XIII</u> N VENATION	RE. P. XIII [M] N
PLENAS ET GLADIATORVM PARIA XXI DEDIT	
ITEM POST ANNVM LV DOS SCENICOS S P F	ITEM SCAENICOS
AVGVTALES	AVGVSTALES
L D D D	

El CIL anota totes les interpuncions excepte les de l'última línia.

### Les còpies manuscrites.

Agustín, a la carta que ens ocupa, parla de *"inscrittioni della mia diocesi... con alcune altre che non vi dispiaceranno"*. Tot estudiant el conjunt d'inscripcions manuscrites del bisbe als reculls de Panvinio, ens adonem de varies dades importants.

En primer lloc la majoria pertanyen a ciutats de la Campània (Suessa, Terracina, Càpua, Nàpols, Allife, Pedemonte).

En segon lloc, gairebé totes elles presenten en el revers del foli on han estat copiades una inscripció o fragment inutilitzat, perquè Panvinio tenia el costum esmentat a propòsit de les inscripcions impreses. En aquest cas, però, hi ha una innovació important: algunes d'aquestes inscripcions inservibles, Panvinio les va voler incorporar al seu recull i, per tant, es veié obligat a recopiar-les, conservant fins i tot les referències d'Agustín en primera persona (*legi, vidi, descripsi...*), fet que facilita enormement la seva identificació. D'això en resulten tres tipus de còpies diferents: les manuscrites d'Agustín conservades senceres; les manuscrites d'Agustín que es conserven fragmentades darrere de les primeres i de les quals tenim les còpies íntegres de Panvinio; i les manuscrites d'Agustín inservibles, que Panvinio no tornà a copiar, de les quals només queden restes darrere de les del primer tipus.

En tercer lloc, l'amplada dels diferents paperets on hi figuren les inscripcions fa difícil que es tracti d'un o de dos folis escrits a una sola columna. Més aviat indueix a pensar que es tracta d'un foli doblegat longitudinalment per la meitat amb la intenció d'aconseguir un quadernet de quatre cares (a,b,c,d). D'altra banda, aquest sistema el trobem repetidament utilitzat per Agustín tant en els seus apunts personals, com en la seva correspondència<sup>31</sup>.

Aquesta sèrie d'observacions ens condueixen a creure que som davant de *"l'altra (carta) di sua mano"* que Pantagatho envià a Panvinio per ordre del bisbe.

<sup>31</sup> V. aquest mateix comentari p. 347.



A partir d'aquestes consideracions hem intentat reconstruir l'ordre que devien tenir al foli original les còpies en minúscula de les inscripcions, de manera que en resulta la següent seqüència<sup>32</sup> :

Cara A

Ms.6036 f.53v. Correspon a CIL X,4763. Copista de Panvinio.

*Suessae in aede S(ancti) Eustachii (non vidi)*

D. M. S.

Julia Firma sita tumulo quae commune torum  
servavit casta mariti, et fidei plena pietate  
nobili vixit subrepta est oculis iuvenis fato dic  
tante iniquo Mocimus Sabinae Augusti sororis  
libertae dul. coniugi.

VIX. T

LIB. TABVL / COIVGI

B. M. f.

El text manuscrit d'A.A. està repartit entre la part posterior de la inscripció CIL X,4769 (ms.6036 f.86) i la de la CIL X,1930 (ms.6035 f.141). La còpia no conserva l'ordre de les línees que dona el CIL. El CIL anota totes les interpuncions.

Ms.6035 f.53. Correspon a CIL X,4755. Copista de Panvinio.

*Suessae in d. domo*

L. Mamiliano Liciniano. v. c. filio Mamilianis Livi.  
niani V. P. ex correct. nepoti Mamiliani Crispini  
ex com. Pronepoti Mamiliani Maximi V. P. ex com.  
porro ab origine patrono omnibus honoribus mu  
neribusque. innocenter in patria sua functo cunula  
ti dignitate originis suae nunc oblato fidem de  
creto amore et beneficii devincti ordo popu  
lusq. Suessanus statuam ad perenne testimonium  
ponendam censuerunt.

MAMILIANI. SILVINIANI

INNOCENTER CVMVLANTI  
EIDEM

PERENNEM

L. D. D. D.

<sup>32</sup> M. Buonocuore a la seva ponència *Onuphrius Panvinus et Antonius Augustinus: de codicibus vaticanis latinis 6035 -6036: adnotationes nonnullae* presentada al col.loqui *Antonio Agustín and the classical culture of his time* (en premsa) tracta el tema de les inscripcions manuscrites/impreses amb anotacions manuscrites d'Agustín als reculls de Panvinio. Malgrat la gran coincidència d'opinions, hi ha alguns punts que ens sembla que no estan prou clarificats i que, fins i tot, registren alguns errors.

Agustín proposa també la possible lectura *Liviniano*, anotant una *v* sobre la *c*.  
 El text manuscrit del bisbe està repartit entre la part posterior de la inscripció CIL IX,1930 i la de la CIL IX,1493 (ms.6035 f.47v). La còpia no conserva l'ordre de les línies que dóna el CIL.

Ms.6035 f.133v. Correspon a CIL X,4760. Copista de Panvinio.

*In porta eiusdem urbis in basi statuae.*

C. Titio chresimo Aug. II huic ordo decurionum	II
quod pro salute. et indulgentia Imp. Antonini. Pii	IMP. PI I
Felicis Aug. ex voluntate populi munus familiae	ET. EX
gladiatoriae ex pecunia sua diem privatum secundum	PECVNIA
dignantem coloniae ediderit honorem bis E III quo quis	DIGNITATEM BISELLI
optimo exemplo in colonia suessa habuit, et ut aquaeductus	AQVAE DIGITVS
in domo eius plueret, commodisque publicis ac si decurio	FLVERET
erueretur, et Titio Chresimo filio eius coemerit patris	FRVERETVR/ CHRESIMO/ OB MERITA
honorem Decurionatus gratuitum decrevit	
ordo Decurionum, et Augustalium T. plebis muniverunt	ET PLEPS VNIVERSA

El text manuscrit d'A.A. està repartit entre la part posterior de la inscripció CIL IX,1493 i la de la CIL X,3361 (ms.6036 f.47) i no conserva la disposició de línies que dóna el CIL, on estan anotades totes les interpuncions, llevat a la línia 9 entre GRATVITVM DECREVIT

Ms.6035 f.27v. Correspon a CIL X,4748. Copista de Panvinio.

*Ibidem in via publica (vidi sed non descripsi)*

Imp. Caesari. L. Septimio. Severo Pertinaci	CAES
Aug. Pio. p. p.	
Suessani	

El text manuscrit d'A.A. està repartit entre la part posterior de la inscripció CIL X,3361 i la de la CIL X,4573 (ms.6035 f.7) i no conserva la disposició de línies donada pel CIL, que anota totes les interpuncions.

Ms.6035 f.19. Correspon a CIL X,4744. Copista de Panvinio.

*Ibidem (vidi sed non scripsi)*

Matidiae. Aug. fil. divae. Marcianae. Aug. Nep	FIL .DIVAE
ti. divae. sabinae. Aug. sorori imp. Antonini	DIVAE
Aug. Pii. P. P. materterae	PII MATERTERE

## Minturnenses D. D

El text manuscrit d'A.A. és darrere de la inscripció CIL X,4573 i no conserva la disposició de línees que dona el CIL, que anota totes les interpuncions.

Ms.6035 f. 17. Correspon a CIL X,4756. Còpia manuscrita d'Agustín.

*Ibid(em) (vidi, sed non descripsi)*

Imp. Caesari. Divi. Traiani. Parthici. Fi	[IMP.CAES DIV]I	TR[AIANI PA]RTHICI
Divi. Nervae. nep. Traiani. Hadriani. Aug	DIVI	TR. AINANI
Pontif. Max. Trib. Pot. VI. Cos. III. Viam	VI	III
Suessanis. municipibus. sua. pec. fec		

Darrere hi ha la inscripció CIL X,6356. Aquesta és l'única manuscrita d'Agustín que hi ha en aquesta cara i, per tant, correspon a l'única no manuscrita que conformarà la cara B. Un canvi d'ordre atenent a aquesta causa seria del tot absurd, puix que destruiria la seqüència lògica de les inscripcions de Suessa -que àdhuc té continuació en la primera de la cara B- intercalant-n'hi una de Terracina. La còpia no conserva la disposició de línees que dona el CIL.

## Cara B

Ms.6036 f.86. Correspon a CIL X,4769. Còpia manuscrita d'Agustín.

*Ibid(em) in S(anc)ti Ioannis aede in vaso aquae sanctae (non vidi)*

C. Iulio Chresti Antoniani L. Secundo piissimo	CHRESTI PIISSIMO
--	------------------

Darrere hi ha la part superior de la CIL X,4763. El CIL anota les interpuncions darrere IVLIO, ANTONIANIANI i elimina la que hi ha darrere L. La còpia no conserva la disposició de línees del CIL,

Ms.6035 f.141. Correspon a CIL X,1930. Còpia manuscrita d'Agustín.

*Neapoli in domo Hadriani antiquarii vidi.*

Stlaccius. C. L. Ai.....

mentor. idem. sacom....

sibi. et. sueis

Stlaccius. A. L. Maric..

ensor. eidem. sacom..

IDEM.SACOMA[RIVS]

MÁRIC

[M]ENSOR SACOM[ARIVS]

sibi. et. sueis

Darrere hi ha la part inferior de la CIL X,4763 i la part superior de la CIL X,4755.

Ms.6035 f.47v CIL X,1493. Còpia manuscrita d'Agustín.

*Ibid(em) (legi)*

Dis Man Sacr

DIS

C. Octavio. C. F. Maec. Vero

Praef. Iuven. equo publico ad

lecto. in V. Decuriam. Ornato

militiae. Praef. cohortis. Caes

Flamini. Virbiali. et Augurii

Aedil. Augustali. Q. Q. Iuvenum. M

Postumia. Procula. uxor

marito. karissimo. et

Octavia. C. F. Vera. Filia

Patri. optumo. Fecerunt

Agustín col.loca un punt sota l'última *i* d'*Augurii* i un sota la M per indicar un possible rebug d'ambdues lletres.

Darrere hi ha la part inferior de la CIL X,4755 i la part superior de la CIL X,4760.

Ms.6036 f.47 CIL X,3361. Còpia manuscrita d'Agustín.

*Ibid(em) (legi)*

C. Marcius. Volson

F. Serg. Maximus. Tr

De. lib. Aquila. sibi. et

DE LIB.

Siliae. Eutythiae. uxori

et. libertis. libertab. posterisq

eorum. omnib. T. F. I. ex. HS ((I)) adiecit. eo

HS ((I)) .

Silia. Eutythia. coniunx HS. I)) ∞∞∞∞ ccc

HS I))

Darrere hi ha la part inferior de la CIL X,4760 i la ubicació i algun tret superior de la CIL X,4748.

Ms.6035 f.7 CIL X,4573. Còpia manuscrita d'Agustín.

*Calatae in pariete ecclesiae maximae (legi)*

Druso. Ti. Caes

Augusti. F. Divi  
Augusti. N. Divi  
Iuli. Pron. Cos. Pon  
tifici

PRON / CAESARI. COS. PON

Darrere hi ha la resta de la CIL X,4748 i la CIL X,4744.

Ms.6035 f.109v. Correspon a CIL X,6356. Copista de Panvinio.

*extra Terracinam (vidi sed non descripsi)*

M. Cocceio. Aug  
lib. Apollonio

[M] / AVG.  
[LI]B

liberis libertis. posterisq.  
eorum

[ET]. LIB. LIBERTABVS<sup>V</sup>  
[PO]STERISQVE. EORVM.

El text manuscrit d'Agustín és darrere la inscripció CIL X,4756 (ms.6035 f.17)

Cara C

Ms.6036 f.12. Correspon a CIL IX,2272. Còpia manuscrita d'Agustín.

*Telesiae (non vidi)*

D M S

Apollonia quae vocitabar

lapide hoc inclusa quiesco

ipso mihi flore iuventae

ruperunt fila sorores

annos me post decem et octo

DECE.

vetuerunt visere lumen

unum sortita maritum

servavi casta pudorem

mater misera hoc monumentum

MONIMENTV

extruxit Olympias amens

Haec sunt bene vive viator.

Darrere hi ha la CIL IX,2374 i la CIL IX,2357. El CIL anota totes les interpuncions.

Ms.6036 f.41v. Correspon a CIL IX,2238. Còpia manuscrita d'Agustín.

*Ibid(em)*

Civi optimo et erga

patriam civesque obse  
quentissimo Titio Fabio  
Satro patrono coloniae  
cuius cura et sollicitudi  
ne omnia opera publica res  
taurata sunt. Huic ordo  
splendidissimus et hones  
tissimus populus Telesinus  
statuam ponendam  
Decrevit.

SAEVERO

Agustín col.loca un punt sota la segona I de Titio per indicar una possible lectura Tito.  
Darrere hi ha les inscripcions CIL IX,2323 i CIL IX,2342. El CIL anota totes les  
interpuncions.

Ms. 6036 f.78v. Correspon a CIL IX,2273. Còpia manuscrita d'Agustín.

*Ibid(em)*

D M S

L. Aquilio

Agathameri

Laeta filia

et Titia

Trophime uxor

ET . TTIA

TROPHIME . VXOR

Agustín és l'únic que ens trasmet aquesta inscripció. Escriu 2/ L. Aquilio Agathameri;  
després barra Agathameri i el col.loca a la línia 3/.

Darrere hi ha la inscripció CIL IX,2372.

Ms.6034 f.7. Correspon a CIL X,4572. Còpia manuscrita d'Agustín.

*Ibid(em) (legi)*

Germanico...

Caesaris. Aug...

Divi. Aug.

Divi. Iuli. Pr...

Caesari. Cos. II. Aug.

D.D.

GERMANICO [TI]

CAESARIS. AVG[VSTI F]

DIVI AVG[VSTI N]

DIVI IVLI PR[ON]

II

La ubicació d'aquesta inscripció en el foli és dubtosa per diverses raons. D'entrada,

l'encapçalament "*ibidem*" i la seva col·locació ens faria associar-la a les de Telesia. Tanmateix pertany, segons el CIL, a Caiatia i, en canvi, no pot ocupar un lloc correlatiu al de la inscripció X,4573, per manca d'espai material al foli.

D'altra banda, a la seva cara posterior, ha conservat poques traces referents a altres inscripcions. S'hi pot intuir un ampli espai en blanc, on només hi apareix una F. a la part dreta, i, a sota, una descripció [...*ecclesiam B. Mariae (legi)*].

L'espai en blanc ens ha fet pensar en la possibilitat que fos ocupat per una inscripció curta, de manera que, un cop retallada la que ens ocupa, només en restés la part més extrema, la F. N'hi ha precisament una del copista de Panvinio, de la qual no hem trobat l'original d'Agustín i que pensem que pot ser la que ocupés aquest revers (CIL IX,2410):

*Ibid(em) [i.e. Pedemonte] (legi)*

Plotiae. P. f.

D.D.

Pel que fa a la informació inferior, no he pogut associar-la a cap inscripció de les que s'han conservat, encara que n'hi ha dues que registren ubicacions amb mots semblants: "*prope ecclesiam b. Mariae maioris in oppido Pedemontano...*" (CIL IX,2372) i "*extra urbem Allifas in sacello B. Mariae...*" (CIL IX,2397). Ambdues tenen un lloc ben definit al foli d'Agustín, per la qual cosa cal suposar que la que conformava la part posterior d'aquest paper s'hagi perdut.

Si acceptem que ambdues traces fan referència a inscripcions de Pedemonte d'Allife, la ubicació de la inscripció X, 4572 en el foli és inqüestionable, atès que immediatament a continuació comencen les de la diòcesi d'Agustín, que ocupen tota la cara D.

Aleshores, l' "*ibidem*" es referiria a la inscripció de Caiatia de la cara B (CIL X, 4573), que ocupa idèntica alçada en el foli, d'acord amb les mides que hem pogut establir.

Ms.6036 f.49v. Correspon a CIL IX,2395. Còpia manuscrita d'Agustín.

*Intra ecclesiam Annuntiatae Vallatae*

*Pedemontanae Allifanae dioceseos (legi)*

P. Fuficio. P. F. Pollion

filio. meo

FÍLIO

CN. Cluvio. C. F. Viro

Ahernia. C. F. Rufa

fecit. H.M.H.N.S.

Agustín és l'únic que ens trasmet aquesta inscripció.

Darrere hi ha la inscripció CIL IX,2397.

Cara D

Ms.6036 f.12. Correspon a CIL IX,2374. Còpia manuscrita d'Agustín, conservada fragmentàriament darrere de la inscripció CIL IX,2272. Panvinio no la va recuperar.

*[in] sacello diruto extra Vallatam (legi)*

[C. ARRIVS.] N. F. TER

[ex testa] mento

Ms.6035 f.130v. Correspon a CIL IX,2357. Copista de Panvinio.

*[extra V] allatam in monast(erio) monialiu(m) S(ancti) Salvatoris (legi)*

Q. ovio. C. f. Ter

Scaevolae. Q

Aed. II. vir

testamento

Agustín és l'únic que ens la trasmet.

El text manuscrit del bisbe és darrere la inscripció CIL IX,2272 (ms.6036 f.12)

Ms. 6036 f.41v. Correspon a CIL IX,2323. Còpia manuscrita d'Agustín, conservada parcialment darrere la inscripció CIL IX,2238. Panvinio no la va recuperar.

*[Allifis in S(anctae) Mariae]*

[LVVIA. M.] F. Post...

[NVM. ET. B]asim. d...

[NONI. REG.] sacrum...

[SIG]NVM

[IV]NONI

Agustín afegeix: (*id est signum et basim dedicavit Iunoni reginae sacrum*)

Ms.6035 f.7. Correspon a CIL IX,2342. Copista de Panvinio.

*Ibid(em) legi*

... via cur e

... L. Pr. Leg

... aesaris. Augusti

... er. per. commendation

Ti. Caesaris. Augusti.

ab senatu. cos. Dest.

Patrono

[ ] VIACVRE

[ ] TR. P] L.

[IMP. C]AESARIS

[IT]ER [PER COMMENDATION]

TI CAESARI[S. AVGVSTI]

AB SENATV [COS. DEST]

[PATRONO]



El text manuscrit d'A.A. és darrere la inscripció CIL IX,2238 (ms.6036 f.41v)

Ms.6036 f.62. Correspon a CIL IX,2372. Copista de Panvinio.

*p(ro)pe ecclesiam b(eatae) Mariae maioris in oppido Pedemontano Allif(anae) dioec(eseos) (legi)*

... c. l. onesimo

C.AEMILIO C. L. ONESIMO

... Iphigeniae

OFILIAE. L. L. IPHIGENIAE

... de suo fecit

MONTANVS. L. DE. SVO. FECIT

El text manuscrit d'A.A. és darrere la inscripció CIL IX,2273 (ms. 6036 f.78v)

Ms.6036 f.101v. Correspon a CIL IX,2410. Copista de Panvinio.

*Ibid(em) (legi)*

Plotiae. P. f

D.D.

Una part de la còpia manuscrita d'Agustín podria ser darrere la inscripció de Calatia CIL X,4572 (ms.6035 f.7)

Ms.6035 f.7 ????. Possiblement aquí hi hagués una inscripció (IX,2321 ?) no recuperada per Panvinio de la qual només es conserva l'encapçalament manuscrit darrere de la CIL X,4572.

*[...]ecclesiam B(eatae) Mariae (Legi)*

AEMILIA. C. L.

CRESTE

CERERI. SACR

Ms.6036 f.91 CIL IX,2397. Copista de Panvinio.

*extra urbem Allifas in sacello B(eatae) Mariae de harena cavata (legi)*

Hilara. vixit. A. XXV

Prima. sor. V. A. XXXV

SOROR

El text manuscrit d'A.A. és darrere la inscripció CIL IX,2395 (ms.6036 f.49v)

Finalment resten dues inscripcions campanianes més que són difícils d'ubicar per falta de referents:

Ms.6036 f.88v CIL IX,2375. Copista de Panvinio.

*Ibid(em) p(ro)pe ecc(lesia)m Carmelit(arum) (legi)*

C. Arrius. c l.

C. L

Strato

Pertany al conjunt de les inscripcions d'Allife i, per tant, potser seguiria l'última que hem ressenyat.

Ms.6036 f.22 CIL X,4001. Còpia manuscrita d'Agustín.

*Ad S(anc)tum Petrum extra Capuam (descripti)*

L. Alfius. Maximus

vivus. sibi. eT. memoriae

Aeliae Chrysopolis

uxoris suae

bene. de. se. merita

fecit

Darrere d'aquesta còpia no n'hi ha cap altra de copiada. El CIL anota les dues interpuncions en les línees 3 i 4.

L'ordre que hem proposat basant-nos en criteris estrictament interns -és a dir, en l'estudi dels reversos dels papers retallats i enganxats per Panvinio- és també corroborat en part per l'existència de dos reculls d'Agustín que s'han conservat al ms. Matr. 5781.

El primer són dos folis (66r/v i 67r) on hi ha copiades les mateixes inscripcions de Suessa en l'ordre en què apareixen a la cara A del foli que acabem de descriure. La lletra no és d'Agustín sinó possiblement d'un copista. La mala partició de les línees coincideix amb exactitud i la majoria de correccions que Agustín incorporà a la seva còpia del Matr. estan ja registrades a les còpies de Panvinio. Val la pena veure-les.<sup>33</sup>

CIL X,4763

---

<sup>33</sup> Per a la numeració de les línees seguim les còpies i no el CIL.

Matr. 5781	Corr. Agustín	Panvinio
6/LIB. TA. TVL	libertae dul.	libertae dul.
CIL X,4755		
1/L. CINIANOVG	LIVINIANO V C	Liciniano. v. c.[una V damunt la C]
2/NEPTI	NEPOTI	nepoti
3/PRONEPTI	PRONEPOTI	pronepoti
5/CVMVLA(N)TI		cumulati
CIL X,4760		
3/ET EX		ex
4/IECVM	PECVNIA	pecunia
5/DIGNITATEM		dignantem
8/OEMERIT	COEMERIT	coemerit
10/T. PLEBIS MVNIVERVN[T] ET PLEBIS		T. plebis muniverunt
	MUNIVERVNT	
	[// at universa]	

Les altres coincideixen plenament en els dos manuscrits. Abans de la primera inscripció Agustín va escriure *"in Sessa"*. Tots els encapçalaments que figuren al Matr. estan escrits en italià i les traduccions que Agustín en fa al llatí per a Panvinio reflecteixen de forma abreujada idèntiques ubicacions. És, doncs, evident que Agustín utilitzà aquesta còpia corregida per ell mateix a l'hora d'enviar les inscripcions al seu amic.

El segon recull el formen les tres inscripcions de Telesia de la cara C i correspon a un foli (58r/v) doblegat en quatre parts, a guisa de carta. Hom pot distingir-hi dos tipus de lletra, de la mateixa mà. Les sis primeres línees de la inscripció CIL IX,2272 estan escrites amb una lletra majúscula més gran que la resta; el gruix de la tinta, en canvi, és força més homogeni. La resta presenta diferents gruixos i, alhora, punts on no s'ha pogut controlar el volum de tinta i, per tant, hi han quedat petites taques. El traç d'algunes lletres és excessivament angulós i es descobreix una certa dificultat a l'hora de dibuixar lletres de traços arrodonits com la R o la O. També s'observa un poc control de la ploma per fer coincidir els traços que conformen una mateixa lletra, i els eixos de verticalitat i horizontalitat són transgredits contínuament. Totes aquestes característiques ens fan pensar que es tracta d'una còpia feta *"in situ"* i

"de visu" en unes condicions no gaire favorables per a l'escriptura, segurament sense un suport massa sòlid i dempeus.

Per altra banda, existeix una cura especial en reflectir el text epigràfic tal com s'està veient. Les línies de la còpia mantenen l'ordre de l'original: les lletres NTVm del mot MONIMENTV<sub>m</sub> (IX,2272, l.10) estan escrites a sota de MONIME amb un angle que les separa del text de la línia 11. Els nexos estan indicats: VM a MARITVM (IX,2272, l. 8); NI i NT a MONIMENTV<sub>m</sub>. Existeixen unes lletres inintel·ligibles per al copista, LAETAFI AIIV (IX, 2273, l. 4), amb una proposta de lectura al marge "*Laeta filia*", que és la que Agustín trasmet a Panvinio. En el mateix sentit, hi ha errors de còpia, corregits pel mateix autor "*in situ*": FIL.ASORORES (IX,2272, l. 5), amb el punt barrat "*a posteriori*"; HONESTISISIMVS (IX,2238, l. 9), amb la I supèrflua barrada.

Tant per l'ordre que ocupen les inscripcions en el foli de Panvinio com per la manca de variants existents entre aquestes i aquelles, és evident que Agustín va usar com a font el foli del Matr. 5781; encara més si tenim en compte que la inscripció IX,2273 només ens ha estat trasmesa per Agustín. És difícil, però, reconèixer una lletra d'aquest tipus, dibuixada en unes condicions poc favorables. Francesco di Pedimonte només registra les dues primeres en el seu recull conservat en el manuscrit de Vettori Monac. Lat. 743, cosa que dificulta una mica poder-li'n atribuir l'autoria. Tampoc podem atribuir-la-hi a Agustín, atès que ell mateix confessa a Panvinio "*non vidi*".

Caldria pensar, potser, en algun amic d'Agustín que conegués a fons l'interès del bisbe per a la transcripció el més fidel possible dels textos epigràfics i que tingués accés a aquestes inscripcions. ¿Angelo Massarelli, que havia estat consagrat bisbe de Telèsia el 21-12-57 juntament amb Agustín i pertanyia al seu cercle d'amistats, podria estar darrere d'aquestes còpies?

### Les inscripcions d'Allife del Matr. 5781.

En aquest manuscrit de la biblioteca nacional de Madrid (ff. 51r-52r) també trobem una altra col·lecció d'inscripcions d'Allife que pertanyé al bisbe, formada per setze textos epigràfics, dos dels quals només se'ns han conservat aquí (CIL IX,2381 i 2426). Set coincideixen amb els del recull imprès tramès a Panvinio i no n'hi ha cap que figuri entre la sèrie de les còpies manuscrites enviades per Agustín.

És un recull homogeni pel que fa a la lletra, amb algunes ubicacions en llatí i un encapçalament general "*Inscriptiones civitatis Allifarum*". La cal·ligrafia no correspon a Agustín i hom diria que l'autor no les va copiar "*in situ*" per dues raons.

Primera, perquè no n'hi ha cap que respecti l'ordre original de les línies; segona, perquè la IX,2353, formada per dos textos independents i paral·lels, està copiada com si es tractés d'un de sol, tot barrejant en una mateixa línia mots que pertanyen clarament a fragments diferents.

Totes, excepte les dues que hem esmentat més amunt i la IX,2388, estan recollides al ms. de Nàpols V-E-4 atribuït a Smet i/o a l'edició del seu recull, publicat el 1588. Així mateix, el recull de Francesco di Pedimonte conservat al ms. de Vettori les registra totes excepte les dues esmentades i les IX,2370 i 2366.<sup>34</sup>

La comparació de les variants que registren algunes de les inscripcions en els documents esmentats ens portarà a alguna conclusió interessant.<sup>35</sup>

### CIL IX, 2350

Matr. 5781

L. FADIO PIERO. II. VIRO MVNIFICENTISSIMO CIVI  
QVI OB HONOREM DECVR. EODEM ANNO. QVO  
FACTVS EST. GLAD. PARIA. XXX. ET VENA  
TION. BESTIARVM AFRICANAR. ET POST PAVCOS  
MENSES DVVMVIRATV SVO ACCEPTIS. A REP.  
H̄S XIIĪX N̄ VENAT. PLENAS ET GLADI  
ATORVM PARIA XX. EDIDIT ITEM POST ANNVM  
LVDOS SCAENICOS. P. S. F. AVGVSTALES  
L D D D

Smet V-E-4

4-5/VENATION  
5/ DVVMVIRAT  
6/ XMX

7/

8/ SCAENICOR.  
P.S.F. AGI

Pedimonte 743

VENATIONEM

VENATIONI

XXI. DEDIT

Panvinio 6035

VENATION

XXI. DEDIT

SCENICOS.

S P F AVGVTALES

### CIL IX, 2367

Matr. 5781

<sup>34</sup> En els manuscrits de Panvinio n'hi ha algunes d'aquesta sèrie -manuscrites o impreses- que no provenen directament d'Agustín, sinó de Manuzio.

<sup>35</sup> Hem consultat el ms. V-E-4 de la biblioteca nacional de Nàpols. La informació sobre el Monac. Lat. 743 és la que figura al CIL.

M. PONTIVS M. L. ELEVther AVG. ALLIF. ET  
 AVGVSTALIVM QVAESTOR FECIT. SIBI. ET SVIS FLAVIAE  
 .>. L. EROTINI. M. PONTIO M. L. PRINCIPI FRATRI  
 PONTIA M. F. SEVERA VIXIT ANN. XII.

Smet V-E-4	Pedimonte 743	Panvinio 6035
1/	ELEVTER	ELEVther
AVGVST	AVG	AVGVST
	ALIF	ALLIF
4/	ANNIS	
XVII		XVII

CIL IX, 2345

Matr. 5781.

*In angulo parietis ecc(le)siae Cathedralis Allifanae*

L. APPVLEIVS. C. F. ANI. NIGER-H VIR  
 CVRATOR VIARVM STERNENDARVM PEDVVM  
 DECEM MILL. VIAM SVA PECVNIA FECIT

Smet V-E-4	Panvinio 6035
<i>in angulo parietis summi templi</i>	
1/	G. F.
II	
3/ MILLIA	MILLIA

CIL IX, 2353

Matr. 5781

*In Atrio Archiep(iscop)atus Allif(ani)*

M. GRANIO. M. F. M. N. CORDO. FRAT. OPPIDIAE  
 C. F. RVFAE MATRI TRIB. MIL. PRAEF. EQVIT.  
 PRAEFECT. FABR. II. VIRO TER. QVINQ. AED. Q.  
 CVR. AQVAE DVCENDAE ALLIFIS. D. D

Smet V-E-4	Pedimonte 743
------------	---------------

*Alifani aut potius Allifis* (V-E-4)  
*in atrio domus episcopalis* (edició)

2/ TR.

3/ PRAEF.

4/

PRAEFE.

DVCENDE

En el manuscrit de Madrid està subratllat el prefix *Archi-* de l'encapçalament com volent indicar que és una incorrecció, i els mots OPPIDIAE C. F. RVFAE MATRI estan delimitats amb dues ratlles verticals per indicar que no pertanyen al mateix text que la resta de la inscripció, tal i com figura clarament al manuscrit de Smet.

### CIL IX, 2368

Matr. 5781

C. PVRELLIVS PAPIA AVG. ET QVAESTOR AVG  
ALLIFIS SIBI ET. C. ATILIO NATALI AVG. ET. Q.  
AVG. ALLIFIS. ET ATILIAE IARINAE CONCVBINAЕ. ET  
C. ATILIO QVATRIONI AMICO. H M. H. N. S.

Smet V-E-4

Pedemonte 743

1/

QVESTOR

3/

IARINE

4/ QVARTIONI

QVARTIONI

### CIL IX, 2388

Matr. 5781

D.M.

EGNATIAE PARATAE VIX. AN. LXXXIIX  
M. III. D. XII. CITI. F. PRISCA MATER PIENISSIMAE

Panvinio 6036

3/ C. L. TI.

MATRI PIENISSIME

És evident que el recull d'Agustín no té com a font ni a Francesco di Pedimonte ni a Smet, car no s'observa cap constant pel que fa a les variants, de manera que, de

vegades concorda amb les d'un i de vegades amb les de l'altre.

Tampoc sembla que el bisbe tingués en compte aquest recull a l'hora de corregir les impreses que li va enviar a Panvinio ja que aquestes registren variants que no hi figuren i que són fruit de la seva pròpia observació directa (*vidi et contuli; contuli magna ex parte...*).

A més a més, el fet que n'hi hagi dues que no estan registrades enlloc, ni tan sols entre les de Panvinio manuscrites, ens mena a postular que Agustín degué rebre aquest recull amb posterioritat a la tramesa d'inscripcions d'Allife al seu amic, potser durant la seva segona estada a Nàpols, en tornar de Sicília. Seria realment estrany que, coneixent l'interès de Panvinio per recollir el màxim nombre d'inscripcions possible, li n'escatimés unes quantes. Aquest fet s'entendria quant a les que contenia el manuscrit de Smet, que Panvinio coneixia i havia manejat, però és difícil d'explicar amb aquelles que no hi figuraven.

Finalment, cal parlar de tres inscripcions més de Pedemonte d'Allife recollides al mateix Matr. 5781.

Foli 56r. Corresponen a CIL IX,2339 i IX,2325

CIL

*Nella piana di Piedemonte.*

Q. ARRONIO

Q. [T]ARRONIO

Q. F. FAB. FELI

FELI

CI. DEXTRO

DEXTRO

C. V.

AED. CVRVLI

DESIGNATO

DESIGNAT O

COLLEGIUM

FABRVM

TIGNVARIOR.

TIGNVARIOR

PATRONO

COMINIVS

[L]. COMINIVS

L. L. FAVSTVS

LARIBVS. SACR.

L'encapçalament és manuscrit d'Agustín, encara que el text de les inscripcions no ho



sembla pas. Segons el CIL ambdues ens han estat trasmeses únicament pel bisbe. Tanmateix, el cert és que la primera apareix també al recull de Panvinio (ms. 6036 f.4v) copiada exactament per la mà inconfusible d'O. Pantagatho. Estem, sens dubte, davant del mateix procés que ja hem analitzat a propòsit de la transmissió de les inscripcions CIL IX, 2338 i 2337 a la carta del 6-1-59<sup>36</sup> i que tornarem a trobar més endavant, a propòsit de les inscripcions de Saepinum i Bovianum<sup>37</sup>. Agustín envia una inscripció a Pantagatho i aquest en fa una copia i la tramet a Panvinio, que la retalla i l'afegeix al seu recull.

Foli 68r. Correspon a CIL IX, 2437

*Ad S(anc)tum Greg(oriu)m supra Pedem montis.*

QVIS NON DOLEAT AVT QVIS CONSVLEAT SVPER NOS  
 RERVVM HOC TANTVM SCELVS N. LXCII. DIEB. TRES DVL  
 CES NOS FILIOS OBTVLISSE D̄O. VE NOBIS FILII OMNI  
 PIETATE DVLCISSIMI AMANTISSIMI CARISSIMI PISSIMI  
 NVNC QVID FACIENTES TANTORVM DOLORVM IGNO  
 RAMVS NISI VESTRO TVMVLO SATIS FACTO IDEO  
 QVAE ROGANTES ET DICENTES PER DEVM VIBVM ET  
 ILLVM DIEM IVDÍCI NI QVIS HOC INFANTIVM MOLESTET IN  
 TVS MONVMENTVM. HIC REO. IN. P. INPORTVNA QVAE  
 VI. AN. VIII. MEN. VII. D. XV. DEP. IN PAC. XV KAL. SEPTEMB.  
 DVODEC. P̄C. BASILIVC. IND. PRIMA. HONESTA  
 AN. VI. M. VII. DEP ID. IVN. XII. P̄C. SS̄ INDĪ  
 PRIMA. DECORATVS VIXIT ANN. V. MEN. IIĪ O DI. XI.  
 DEP. ID. AVG. XII. P̄C. SS̄. IND. PRIMA + SS. TRES  
 GERMANI FF̄. QVI HIC REQVIESCVNT CRISTIANI EFFECTI.

El CIL dóna les variants següents: 1/ NON LVGEAT; 6/ SATISFACTO; 8/ IVDICII INFANTIVM; 9/ REQ<sup>E</sup>; 15/ EFFECT.

L'encapçalament és manuscrit d'Agustín. El text, però, no ho sembla pas. Hi ha dues correccions que podem suposar del copista: 5/ IGNORAMVS: barrat RAMVS i transportat a la línia següent; 15/ GERMANI FRATRES FF: barrat FRATRES.

N'hi ha tres més que atribuïm a Agustín: 1/ CONSVLEAT: tres punts sota la C, la S i la L, amb la proposta de substituir-les per N, L i G i llegir NON LVGEAT; 7/QVAE: un punt sota a la A; 9/ REO: un punt sota la O i la proposta de llegir-hi una Q.

<sup>36</sup>V. p. 299.

<sup>37</sup>V. pp. 399 i ss.

Aquesta inscripció també la trobem al recull de Panvinio Vat. Lat. 6036 f. 33, acompanyant una carta d'Orazio Orsini del 29-4-59, en què podem llegir: "*El mio padre Ottavio [Pantagatho], quem semper honoris causa nomino, mi ha fatto parte d'un epitaphio, il quale dice essere il piu antiquo, c'habbia veduto di Cristiani, e così ne fo parte anch'io a V.R.*"; paraules que van induir Mommsen a afirmar al CIL que la còpia havia estat tramesa per Orazio Orsini "*auctorem laudans Pantagathum*", quan en realitat Pantagatho l'havia rebuda d'Agustín, perquè al ms. Vat. Lat. 3391, entre els papers d'aquell, trobem el foli 129v on hi figura una còpia d'aquest text manuscrita i autògrafa del bisbe<sup>38</sup>, amb la incorporació de totes les correccions que hem trobat insinuades al Matr. 5781 i que és la còpia de la qual Orazio Orsini estragué la seva. És un foli doblegat longitudinalment, com tants d'altres sortits de la mà d'Agustín, en el qual hi ha també unes correccions a Suetoni i als autors de la *Història Augusta*<sup>39</sup>. Aquest foli seria, en efecte, anterior a la carta d'Orsini i caldria datar-lo al voltant de començament d'abril<sup>40</sup>.

Mommsen s'erra en atribuir aquesta còpia a Matal tot afirmant "*eodemque exemplo Io. Metellus inter collectanea Octavii Pantagathi cod. Vat. 3391 f.129*". És cert que tant Agustín com qui fou el seu secretari tenen una lletra extraordinàriament semblant però cal tenir en compte que l'any 1559 Matal no era a Itàlia i, a més a més, l'estudi que hem fet del contingut i de les interrelacions que existeixen entre els papers del ms. 3391 ens duu a poder afirmar amb seguretat que les notes que, de bon principi, per tipologia cal.ligràfica podrien ser atribuïdes a ambdós personatges són gairebé totes de la mà d'Agustín.

Heus ací les variants entre les tres còpies:

Ms.5781	Corr. Agustín	Ms.3391	Ms.6036
1/ CONSVLEAT	NON LVGEAT	consuleat [ <i>a sobre non lugeat</i> ]	non lugeat
2/ LXCII		LXVII	LXVII
5/ DOLORVM			dolororum
9/ REO.	REQ.	req.	requiescit
INPORTVNA			importuna
10/VI.			vix.
D.			dies

<sup>38</sup> N'existeix una còpia al ms. Caes. B-7-7.

<sup>39</sup> Sobre les correccions a la *Història Augusta* v. carta del 29-4-59 i els bitllets inèdits (pp. 418 i ss.)

<sup>40</sup> Recordem que O. Orsini és un dels amics de Panvinio que està més a l'aguait d'enviar-li inscripcions. Un testimoni d'aquest interès son els seus mots a la carta del 25-2-59 dirigida al veronès: "*lo credeva haver trovato infinite inscrittioni che gli sarriano piaciute, ma quando ho ben revisto, sono tutte stampate e pero non ve gli mando*" (Ambr. D-501 f. 256).

IN PAC.		in pace
11/IND.		indi.
12/M. VII		men. VII
ID.		ide.
SS		SS [ <i>al marge</i> supra scriptum]
INDI		ind.
[ <i>un cercle dibuixat</i> ]	[ <i>om.</i> ]	[ <i>om.</i> ]
14/ +	[ <i>om.</i> ]	[ <i>om.</i> ]

Una vegada més, doncs, Panvinio obtingué una inscripció d'Agustín a través d'intermediaris.

M(esser) Fulvio car(issi)mo

Mille saluti et gratie della vostra scritta alli XI. Mi piacque saper si sian salvate le medaglie et beneficii del n(ost)ro q(ondam) M(esser) Gentile et erami venuto in fantasia come haurete visto in un altra. Mi rallegro anchora del locuplete erario vostro, et tanto superbo che non cedete al mio, ma voglio farvi render obediencia quando vi mostraro le Napolitane. Di M. Lepido bisognara chiarirsi per le historie, se tanto dispiace al padre la mia interpretatione, quanto a me la sua: tutte due non vagliono cosa alcuna. Pure havendo per me un Card(inale) di tal giudicio et ingegno et un non inimico delle muse come voi scrivette che sette, 5 staro nel mio forte, finche veda meglio<sup>1</sup>. La Musa Thalia vi mando, se non è qual meritate, perdonatemi. La medaglia di M. Plaetorio<sup>2</sup> penso che dica CONSIDIVS et credo si trova in altre C.CONSIDI. Quid si Consus, cui consualia? Cercate qualche medaglia piu intiera. Sel faremo dio del consiglio, diremo che sta in faccia, perche il buon consiglio non si vergogna ne lascia per rispetti di 15 dimostrarsi; mostra la testa, et il petto dove è il sito di consigli, et il governo del anima, et del huomo. Li altri membri sono instrumenti. Ricordatevi del apologo di Menenio Agrippa. Anchora che dica C. Considi, potremmo interpretar che sia quel dio, del quale fu derivato il nome della famiglia. Credo che sia giovane non perche il consiglio stia in quella eta, anzi han bisogno <i> giovani di consiglio, 20 ma perche cosi si fanno tutti <i> genii, et spiriti, et virtu forse per la purità et sincerita, et simplicita che è necessaria nelle cose significate. Vestito pare di toga et lato clavo et sino, perche è come genio del senato, et come consiglio publico. Ma voi ridete delle mie interpretationi? Et io mi trastullo in scriver quidquid in buccam venerit. Ho da dirvi un'altra delle medaglie di Napoli poi che ci sono, et 25 vi rispondo prima che voi non credevate; trovandomi in Napoli ho pensato al minotauro delle medaglie di questa citta, et credo il nostro M(esser) Pyrrho non havea scritto cosa alcuna di queste medaglie, quando vidi il libro suo<sup>3</sup>, forse aspettando di far gran prove essendo di questo paese. Dice Strabone che Napoli fu edificata da Cumani. Vergilio nel principio del sesto dice che Daedalo fece il

---

19 <i> giovani *suppl. Op*; 20 <i> genii *suppl. Op*. 23 *interrogationis signum deest in Op.*

tempio di Apolline a Cumae, dove fu la Sibylla Cumana<sup>4</sup>. Sono intrato in fantasie che tutte le medaglie del Minotauro siano di Cumani, overo delle colonie di Cumani, et che essi per rispetto di Daedalo facessero batter le monete cosi. Son in questa opinione confermato ricordandomi non solamente haverlo visto in  
5 quelle di Napoli, ma in molte altre medaglie di citta et populi di questo regno. Se dirette Daedalo fece il tempio non alle sue spese se venne per aria con le ale di cera, era forse ignudo, et solamente artifice et exule, egli pose le mani; ma la citta fece la spesa. Io rispondo che credo piu presto venne in una nave tanto veloce che pareva che volasse per paura grande, et porto seco denari et altre robbe, et  
10 guadagno col suo artificio tanto che puote far il bel tempio. La testa di donna è o Pasiphae o Sibylla. Credo che si trova spesso con diadema la quale non credo che portasse la Sibylla, ma in altre è con corona di lauro, et in alcune è la testa di Apolline. Aspetto il parer vostro in questo et nelle altre che mi havete promesso et in altre che ho scritto. Aspetto risposta del Faerno dove ho tocco di quello che  
15 volete. Non ho fatto partito col Sigonio sopra li libri di Festo, quante mi vorra donare, sera bene che li tocate una parolla, perche non manche a Padre Ott(avi)o et a voi et a M(esser) Horatio et al S(ignor) Faerno, et altri<sup>5</sup>. Basiate la mano per me a mons(ign)or Ill(ustrissi)mo vostro del favor delle raccomand(atio)ni et Dio voglia che io faccia personalmente presto quel debito officio in uno di duoi  
20 eventi, li quali non posso dirvili. A Mons(ign)or di Massa cento miglia saluti et ceteris. Vale. In Napoli a XVII di Febraro 1559

Tutto di v(ostra) s(ignoria).

A.A. v(escov)o d'Allife.

---

2 fantasia *Op.* 13 Apolline: Apollo *Op.*

## COMENTARI

1. La diferència d'interpretació de la llegenda de la moneda de M. Lèpid quedarà definitivament solucionada a la carta del 29 de maig, en què Agustín exposa la seva última opinió, corroborant-la amb proves textuais.

2. La descripció que Agustín fa del revers de la moneda coincideix amb Cr. 405/2, que ja havia estat motiu de comentari anteriorment<sup>1</sup>.

ANVERS: Bust femení vestit (Fortuna?).

REVERS: Figura de mig cos d'un noi de cara, que sosté una tauleta inscrita SORS; al voltant, M. PLAETORI. CEST. S. C.

L'estat de conservació no era òptim i, per tant, no es veien clarament les lletres de la inscripció. Per la lectura que suposa Agustín CONSIDIVS i la que suposa Orsini CONSECRATIO només devia llegir-se amb claretat [?]O[?]S; per això, el bisbe demana al seu amic que cerqui *qualche medaglia piu intiera*.

L'*apologo di Menenio Agrippa* és el passatge relatat per Livi 2,32,8-12 en què Agripa, per convèncer la plebs romana que s'havia retirat al mont Sacre, els explicà un símil, tot comparant la vida d'una ciutat amb un cos humà, els membres del qual es resenteixen quan n'hi ha un que no funciona.

3. Agustín es refereix a la gran obra que preparava Ligorio sobre les antiguitats, de la qual s'havia editat una minúscula part a Venècia el 1553 (*Paradosse di Pyrrho Ligori Napolitano*), que fou l'única que es publicà dels cinquanta-un llibres que resten manuscrits en diversos volums de diferents biblioteques.

Es podria referir més concretament al contingut del llibre XXXIV que en el volum conservat a Oxford (Canon. ital. 138) porta per títol "*Delle antichità dove si trattano delle cose di Napoli, Capua et Pottioli ...*", i que segons G. Vagenheim formaria part de la primera redacció que Ligorio féu de la seva obra a Roma<sup>3</sup>.

4. Agustín reflexiona sobre el significat del minotaure que figura al revers de la majoria de monedes de Nàpols, l'anvers de les quals presenta un cap femení amb diadema o bé el cap d'Apol.lo.

La citació d'Estrabó és 5,4,7 : Νεάπολις Κυμαίων; la de Virgili *Aen.* 6,14-33.

<sup>1</sup> Carta del 5-1-59 (p. 290).

<sup>2</sup> V. la carta següent: "*Del C. Consid....*"

<sup>3</sup> art. c. p. 267 i ss.

5. És també Orsini el responsable de negociar amb Sigonio el nombre d'exemplars destinats a Agustín, per tal que pugui satisfer tots els seus compromisos. La llista de personatges s'ampliarà amb més noms a la carta del 6 d'abril.

Dottiss(im)o et amiciss(im)o S(ign)or Fulvio

Le tre l(ette)re vostre mi furono gratis(im)e et il foglio del Festo mi piace  
assai,et scrivette lo al Sigonio et che mi perdoni il non scriverli io<sup>1</sup>. Quanto alli  
tre luoghi perche non havete le parolle del Festo, penso non si potranno mutare, et  
5 vi potresti chiarire scrivendo al Sigonio che veli mandassi. Parmi ricordare, che  
stia cosi, overo segno di simili parolle. Solamente dubito di quel Plautus in  
Gratiis, che penso sia in Boetiis, vedete bene quello che scrissi di mano mia, et  
fatte vi mandare le parolle fragmentate o intiere di Festo. Se havessi qua il mio  
libro de legibus, mi chiariria presto. Ma potete farmi gratia di domandar a  
10 Martino mio mastro di casa che vi mostri una cassetta quadra che io lasciai nel  
mio studio overo nel camino della stanza dove dormo, et li trovarete parecchi  
quinterni del libro mio de legibus; bisogna trovar uno delle XII tavole diviso in  
molti capi, li quali si cognoscono al numero che è in margine. Trascorrete li  
principii di ciascun capo fin che trovatte quello AVT STATVS dies cum hoste  
15 dove è citato Cicerone et Plauto et Festo. Perche penso li stara bene il nome della  
comoedia di Plauto<sup>2</sup>. Anchora pottete veder li fragmenti di diversi auttori antichi  
che lasciai al Faerno; in un piccolo foglio iscritto PLAVTVS trovarete le cose  
di Plauto che non habbiamo, li trovarete come penso questo passo. Ecceto  
quella parolla Gratiis il resto sta bene, et sicuramente si puo stampare. Ho  
20 trovato una brava libreria qui in Napoli in San Gioanni di Carbonara monast(er)o  
di frati di Santagostino tutta delli libri del Pierio et del Seripando, infiniti libri di  
humanita greci et latini et molti exemplari scritti a mano antiqui, infinite fatiche  
sopra molti auttori et indici et altri simili del Parrhasio, cosa degniss(im)a da  
venir a star qua doi mesi, et non far altro. Varroni, Festi et Nonii molti. Un  
25 Dioscoride di maiuscole eccelente. Un Stephano de urbibus di mano moderna  
dove manca dal KE fin al KOP come nel stampato. Il Charisio un exemplar assai  
antico et altri di mano moderna. Le medaglie di M(esser) Gioan Fran(ces)co  
Caraffa ho visto et di bronzo ha cose stupende, et di oro anchora, con alcune di  
argento di roversi di Augusto perfetti. Io penso barattar con lui alcune medaglie  
30 Greche et consulari, tra le quali è il Vaala<sup>3</sup> et il Casca Longus, et una Vrania<sup>4</sup>, un

---

10 io lasciai: la lasciaci *Op.*



Pansa extravagante<sup>5</sup>, un BPRETTIΩN di oro con Venere et Cupido sopra un delphino d'un canto, et d'altro la testa di Nettuno <sup>6</sup>, un Taras mirabile <sup>7</sup>, et un HEPAKΛHIΩN di argento<sup>8</sup>, et alcune di Imperatori. Ma come le hauro in mano vene darò ragguaglio. Ha un Varrone eccelente<sup>9</sup>, ma non lo vol barattare: ne  
5 manco un Ser. Sulp. che è belliss(im)o di una testa di donna et certi instrumenti di sacrificio et altre cose <sup>10</sup>. Pure chi havessi alcun Pescennio Nigro, Gordiano vecchio, Didio Giuliano, Pertinace, Albino, Pupieno, o Balbino di argento ben conservati cavaria cio che volessi. Non ho visto M(esser) Terentio anchora<sup>11</sup>.  
10 Quanto alle medaglie di Carthagine<sup>12</sup> e vera interpretatione, ma non nova. La mia medaglia non ha la testa galeata, anzi coperta delle exuvie di lione; che sia Didone non credo, Venere piu presto quella che ha li delphini. Quest'altra ha del Hercule, overo del Alexandro. La cosa della palma di Eustathio sta beniss(im)o; io credeva che alludessi alla colonia di Phoenicia, et al nome di Poeni populi.  
15 Della testa del cavallo siamo chiari per Verg(ili)o ma in quella medaglia della palma, è il mezo corpo del cavallo. Et è gran cosa che Verg(ili)o non dica cosa alcuna della palma. Vedete Silio Italico che penso dica qualche cosa, et Steph(an)o dice la parolla punica. M(esser) Pyrrho scrive copiosamente ogni cosa nel suo libro. Il vostro ΦAIΣΤΩN<sup>13</sup> credo che sia ben interpretato, ecceto che del toro si potria veder se fossi qualche fiume. Ho a caro che vi piacciono  
20 le mie interpretationi, et delle Neapolitane mi confermo tanto piu per quella vostra ΚΝΩΣΙΩN, et perche non è cosa propria di Napoli, anzi di molte altre terre, et il testimonio di Verg(ili)o è chiaro delle cose di Daedalo in Cume. Parmi ricordar esser in Paterculo al principio non so che di questo <sup>14</sup>. Vedetelo di gratia, et avisatemi. Del C. Consid. penso esser piu sicuro, che del consecratio,  
25 ma il volto credo sia del dio Conso come nell'altra scrissi. Di gratia conservatimi quelle che sapete che non ho io Consulari: il Varrone et il Palikano sopra tutte, et il Ahenobarbo <sup>15</sup> et l'altre. Desidero saper se il Palikano è con li rostri<sup>16</sup>. Il mio Tutor Regni è stupendo<sup>17</sup>. Il vostro L. Lent. C. Marc. Cos. col Giove Ignudo<sup>18</sup> pare che sia quel Lent. Marcellino Cos. che ho io col symbolo di Sicilia <sup>19</sup>. La  
30 medaglia di Hercule <sup>20</sup> che soffoca il lione non credo che la habbia M(esser) Gioan Fran(ces)co anzi credo che sia quella mia. La praefatione di Festo mandai gia al Sigonio. Mi duole del Rainerio, et del nuovo danno del Tevere. Basiate le

---

13 Colonia di Phoenicia: Colonia Phoenicia *Op.*

Ill(ustrissi)me mani di mons(ign)or et la molto R(everen)da di mons(ign)or di  
Massa. State sano, et ricco. Da Napoli alli tre di Marzo 1559.

Ho letto li versi de Don Honorato vescovo dell'isola. Non trovai cosa degna,  
senon questo epigramma tradotto come penso da Anacreonte. Dittemi come vi  
5 piace, et se è di quel poeta o di chi è.

Dudum pererrans pratulum,

Quo mei corollam necterem

Forte incidi in Cupidinem

Rosae latentem flosculo

10 Heus perditissime omnium

Hic insides inquam? et simul

Ala praehensum proximo

Mersi Lyaei cantharo:

Mersi misellus, et bibi.

15 At nunc mihi in praecordiis

O ille quas turbas facit?

Di v(ostra) s(ignoria)  
A.A. v(escovo) d'Allife

---

4 quell'epigramma *Op.*

## COMENTARI

1. Agustín havia enviat a Sigonio el pròleg de Fest a finals de febrer i, tot seguit, rebé les primeres mostres de la impressió del seu llibre, enviades per Orsini, a la vista de les quals es mostrà molt satisfet. Un dia després, Pantagatho, malgrat que no havia vist el foli, expressava també la seva seguretat que l'obra reixiria amb aquests mots adreçats a Panvinio: "*Non dubitai unqua che il Festo dal Obstetricato del Sigonio non dovesse riuscir un bel fanciullo e così ho scritto a Mons(ignor) da parte vostra*"<sup>1</sup>.
2. Orsini planteja a Agustín tres dubtes sobre sengles passatges de l'obra de Fest. El bisbe, sense cap mena de documentació a mà, només s'atreveix a opinar sobre l'atribució d'un dels passatges a una comèdia inexistent de Plaute i li proposa que en comptes d'aparèixer "*in Gratiis*", potser apareix "*in Boetiis*", una de les obres relacionades tradicionalment amb la figura del dramaturg llatí. El que realment succeix, però, és una confusió entre els dos amics. El fragment del qual parlen és Fest 416L 6: "*Plautus in Curculione 'Si status condictus cum hoste intercedit dies, tamen est eundum, quo imperant, ingratis'*". Tal com es pot apreciar, "*in gratiis*" no fa referència al títol de l'obra en què es troba el fragment, sinó que aquest forma part del text plautí del Curculio (vv.5-6)<sup>2</sup>. Orsini, malgrat les precises indicacions d'Agustín, no va trobar el "*de legibus*" a casa seva<sup>3</sup>, fet que l'hagués portat a descobrir el passatge de la Llei de les XII Taules (II,2) i a resoldre el problema amb la simple lectura de les cites de Plaute, Fest i Ciceró (*off.* 1, 37). Agustín havia preparat una primera edició d'aquest llibre mentre era a Bolònia el 1544. Essent ja a Roma l'any 1555, en va començar una revisió i "*le añadi el principio y puse en limpio lo que embie hasta la ley Cilitia. Despues viendo que otros havian publicado esse argumento y teniendo otras ocupaciones dexe essa segunda edition*

---

<sup>1</sup> Ambr. f. 72. El mateix Pantagatho es tornarà a fer ressó d'aquesta satisfacció, quan el 20 d'abril escriurà a Panvinio: "*Poi che Mons(ignor) non solo si contenta, ma lauda il Festo, dee esser molto bello, di che io mi rallegro con M(esser) Carlo, e gli ne resto obligato...non userà men dilligenza ne le annotationi*". (Ambr. D-501 f. 78).

<sup>2</sup> A l'edició de Fest, a propòsit del mot *Status dies* Agustín afegeix una nota a peu de plana que diu: "*Plautus in Boetiis. Cuius verba ad legem XII Tab, alludunt, ut arbitror; de quibus Cicer. lib. I Officior. Aut status dies cum hoste*".

<sup>3</sup> V. p. 368.

*imperfecta*<sup>4</sup>

Els " *fragmenti di diversi auctori antichi*" que Agustín havia deixat a Faerno són sens dubte els anomenats *Fragmenta veterum scriptorum Latinorum* recollits pel bisbe i que actualment conformen els manuscrits 7901 i 7902 de la Biblioteca Nacional de Madrid<sup>5</sup> .

El foli sobre Plaute a què es refereix Agustín no figura en cap dels dos manuscrits esmentats i nosaltres dubtem que contingué aquest passatge perquè no forma part de " *le cose di Plauto che non habbiamo*" sinó de la comèdia *Curculio*.

Faerno, per la seva part, dedicà gran part del seu temps a revisar els textos d'alguns autors clàssics, entre els quals cal incloure Plaute. De les correccions del comediògraf, que romangueren inèdites, se'n devia ocupar, si més no, l'any 1555<sup>6</sup> .

### 3.Cr. 514/2 Denari.

Descrit a la carta del 5-1-59. Agustín havia aconseguit aquesta moneda en la seva visita anterior a Nàpols.

4. Aquestes dues monedes (Cr. 507/2 i 410/8) figuren descrites als comentaris de la carta del 15-3-59 i del 29-5-59.

5. La qualificació de " *extravagante*" ens fa identificar aquesta moneda amb alguna de les de la sèrie de C. VIBIVS. C.F. PANSA en què hi figura la màscara de Silè o de Pan (Cr. 342/1 o 2) o bé de la sèrie de C. VIBIVS C. F. C. N. PANSA (449/1a,b,c). Al recull AAMAN hi apareixen ambdues. A la carta del 24-1-59 ja hi ha una menció a

---

<sup>4</sup> Carta d'Agustín a Pedro Chacón del 18-5-80, publicada com a apèndix d'aquesta tesi. Pertany al conjunt de catorze còpies de cartes conservades al manuscrit B-7-7 de la biblioteca del Seminario de San Carlos de Saragossa . Sobre la gènesi del "De legibus", FERRARY, J-L. "The genesis of the De Legibus et s.c." ponència presentada al Col.loquium Antonio Agustín and the classical culture of his time celebrat a Londres el març del 1990 (en premsa).

<sup>5</sup> V. LUNELLI, V. "I Fragmenta Latinorum Poetarum inèditi di Antonius Augustinus" *Rivista di Cultura Classica e Medievale* XX (1978), pp. 1007-1019, on l'autor reconeix una segona mà en uns comentaris mètrics afegits als textos i la identifica amb la de Faerno. L'examen que hem fet d'ambdós manuscrits corrobora l'opinió de Lunelli. Hem de dir, però, que no tots els fragments que havia recollit Agustín estan continguts en aquests dos manuscrits miscel·lanis. N'hem identificat uns altres referits a Sal.lusti al manuscrit de Copenhague A-M 828-4<sup>o</sup> ff. 89-109 i 11-119 d'idèntiques característiques formals als abans esmentats. Essent que una major part del material d'aquest manuscrit pertany a la mà de Pedro Chacón, creiem que aquest li hauria manllevat els textos i les correccions de Sal.lusti en vistes a la seva edició de les notes *in Sallustium* del 1588, l'esborrany original de les quals figura als ff. 121-145v, a continuació dels textos i anotacions d'Agustín.

<sup>6</sup> CERETTI "Gabriele Faerno...". p. 312 i n. 6 addueix dues cartes de Latini a Masio del 10 de febrer i del 12 de novembre del 1555 en què es refereix a la tasca de Faerno com a corrector de Plaute.

les monedes de Pansa amb “*una testa di un barbato et horrido*”.

#### 6. BMCIBrutii 1 (2,3,4)

ANVERS: Cap de Neptú a l'e. amb una diadema; darrera, un trident; a sota, un bucrani.

REVERS: Amfitrite? vestida i amb un vel, asseguda sobre un cavallet de mar que neda a la d.; soté un Cupido amb la mà d.; amb l'e., estira una proa; al camp dret, una abella. BPETTIQN

7. És una moneda de Tarent, difícil d'identificar a causa de la manca de detalls més concrets. A les AAMAN n'hi ha consignades de diferent tipologia.
8. Segurament és una moneda d'Heraclea amb la llegenda ΗΡΑΚΛΕΙΩΝ. Hi ha pocs detalls per identificar-la amb més precisió.
9. A la carta del 13-5-59 hi ha descrit un denari de Varró (Cr. 447/1a) que li envià Orsini, potser com a substitució d'aquest que no pogué aconseguir. Ell mateix en aquesta carta li demana “ *conservatimi quelle che sapete che non ho io Consulari. il Varrone et il Palikano...* ”, davant la impossibilitat d'aconseguir-la de G. F. Carafa.

#### 10. Cr. 406/1 Denari.

ANVERS: Cap de Vesta coberta amb un vel; darrere, S.C.

REVERS: Ganivet, *culullus* i dretal; a l'e.  $\overline{\text{A}}\text{ED}$  o AE; a la d., CVR; a l'exerg, P. GALB.

Si ens guiem per la descripció que Agustín fa de la moneda, tot ens porta a afirmar que es tracta d'aquesta; tanmateix, la llegenda SER. SVLP. no hi apareix. Per una altra banda, aquesta llegenda figura en una altra moneda (Cr. 438/1), els tipus de la qual no coincideixen amb la descripció d'Agustín. Possiblement ens trobem davant d'una única descripció de dues monedes diferents, que el bisbe havia vist a casa de G. F. Carafa.

11. Aquest Terentio, que segons els mots d'Agustín residia a Nàpols, és un col.leccionista de monedes amic d'Orsini, que torna a ésser esmentat pel bisbe a la seva carta a aquest de l'agost del 1562 tramesa des de Trento.

12. Les monedes de Cartago a què fa referència en aquesta carta són les següents:

**SNG Copenhagen. North Africa 84, 85, 88**

ANVERS: Cap de Tanit a l'e. amb corona i un collaret, amb tres/quatre dofins.

REVERS: Cap de cavall a l'e.; darrere, una palmera; a sota lletres/llegenda púnica

·MNHNT / 𐤎𐤍𐤇𐤏𐤕 / 𐤓𐤕 𐤁𐤓 𐤕𐤓 𐤕𐤓 °

**SNG Copenhagen. North Africa 89 a la 93**

ANVERS: Cap de Melkart-Hèrcules amb una pell de lleó a la d.

REVERS: Cap de cavall a l'e.; darrere, una palmera; a sota, una llegenda púnica  
(excepte la 93)

La moneda de la "testa galeata" es pot identificar amb les monedes en què apareix el cap d'Atena amb casc a l'anvers, procedents de seca hispànica (SNG Copenhagen 276 a la 281) o bé amb una moneda amb el mateix anvers procedent de seca africana (SNG Copenhagen 245). Des de Sicília, a la carta del 22-7-59, tornarà a parlar de monedes púniques<sup>7</sup>.

Agustín addueix diferents fonts per a justificar els tipus que apareixen en aquestes monedes. Virgili *Aen.* 1, 441-444: *Lucus in urbe fuit media, laetissimus umbrae, / quo primum iactati undis et turbine Poeni / effodere loco signum, quod regia Iuno / monstrarat, caput acris equi* ; el llibre de Stephanus Byzantinus *Περὶ τῶν πολέων* on apareix el mot KAKKABH per Cartago;

13. Una de les monedes de Festos, la majoria de les quals presenten una toro al revers.

14. Una de les monedes de Cnosos, en què hi apareix un minotaure. Agustín l'addueix per tal de refermar el seu argument sobre les monedes de Nàpols que ha exposat en una carta anterior. El fragment de Vel. lei Patèrcul és 1,4,1-2.

**15. Cr. 519/2. Denari**

ANVERS: Cap d'home amb barba a la d.; davant, AHENOBAR

REVERS: Proa a la d., sobre la qual hi ha un trofeu amb dues llances i un escut; al voltant, CN. DOMITIVS. IMP

Aquesta moneda forma part de les anotades al foli 89 del ms. Esc. L-I-15<sup>8</sup>.

**16. Cr. 473/1. Denari**

---

<sup>7</sup> Als *Diálogos* p. 228 hi ha un fragment dedicat a les monedes de Cartago on llegim "sospechase que (las letras) sean del nombre que dize Estephano en su libro de ciudades KAKKABH, que es nombre punico desta ciudad".

<sup>8</sup> V. p. 238.

ANVERS: Cap de Libertas a la d.; darrere, LIBERTATIS.

REVERS: Rostra sobre de les quals hi ha un *subsellium* ; a sobre, PALIKANVS.

#### 17. Cr. 419/2. Denari

ANVERS: Cap de dona a la d. que porta una diadema turriforme; a sota, ALEXANDREA o ALEXSANDREA.

REVERS: Un togat a la d. coronant una figura a l'e. vestida amb un quitó i sostenint un bàcul; a la d., PONT. MAX; a l'e., TVTOR REG; a sobre, S.C.; a sota, M. LEPIDVS

Aquesta moneda està anotada al foli 89 del ms. Esc. L-I-15<sup>9</sup>.

#### 18. Cr. 445/2. Denari

ANVERS: Cap d'Apol.lo a la d.; davant L. LENT. C. MARC; darrere, COS.

REVERS: Júpiter dret de cara; sosté el llamp amb la mà d.; a l'e., estrella i Q.; a la d., ara decorada amb garlanda.

#### 19. Cr. 445/1a (1b). Denari

ANVERS: Triskeles amb el cap alat de Medusa al mig i espigues de blat de moro entre les cames.

REVERS: Júpiter dret de cara; sosté el llamp amb la mà d. i una àguila amb l'e.; a l'e. LENT. MAR; a la d. COS.

20. El motiu d'Hèrcules ofegant el lleó de Nèmea el trobem a diferents seques de la Magna Grècia (Tarent, Heraclea, Metapont,...) i, fins i tot, en una moneda romana republicana (Cr. 380). L'escassa profusió de detalls ens impedeix precisar a quina moneda concreta es refereix Agustín. No obstant això, en les cartes següents, hi ha comentaris que ens ajudaran a concretar-ne algun aspecte més<sup>10</sup>.

Cal considerar, però, que el comentari d'Agustín sembla respondre a una demanda d'aquesta moneda per part del seu amic. Les paraules de la propera carta "*Il leone soffocato ... vi mandarò come le habbia*" refermen el compromís del bisbe en aconseguir la moneda per a Orsini.

---

<sup>9</sup> V. p. 238.

<sup>10</sup> V. cartes del 6, del 17 i del 29 d'abril (pp. 366, 376 i 379).

Dottiss(im)o et amiciss(im)o M(esser) Fulvio.

La notte avanti che io partissi di Napoli<sup>1</sup> hebbi la vostra delli IIII et cosi non risposi; hora dirò che mi fu molto cara. Non accadeva ringratiarmi ne egli ne voi del negotio del S(ign)or Alex(andr)o Cervino. Ho a caro intender la cifra delle  
5 medaglie havute et barattate: et a quel modo desidero che le habbiate tutte. La medaglia del Hercule che tiene le due serpi in mano con lettere KPOTONIATAS è assai bella<sup>2</sup>, ma il S(ignor) Gioan Fran(ces)co la stima troppo. L'altra con la testa di Giove non so qual sia. Credo certo che haverò alcune presto: et tra esse il Casca Longus<sup>3</sup>. Il Didio Giuliano di bronzo mi sara caro: benche ho per le mani  
10 un altro. Se si potessi haver quello di argento di Piero Luigi mi saria tanto piu caro<sup>4</sup>. Un M' Aquilio<sup>5</sup> con una testa assai bella come di Augusto con raggi del sole con una biga di roverso con tre stelle di argento ho havuto hora: et un Marco Aurelio di bronzo trovato in una vigna del vescovato. Inscritzioni ho mandato molte al P(adre) Ottavio, fatteve le mostrare. Il liono suffocato et il Casca Longus vi mandarò come le habbia. Desidero saper che poeta era quello che diceva gia F(ra) Onofrio che haveva il Seripando Arciv(escov)o di Salerno, parmi che dicesi Epicharmo. In un altra vi scrissi haver visto li suoi libri, ma allora non mi ricordai di cercar tal libro. Ut aliud ex alio. Palaepolitani Cumis oriundi. Cumani Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, qua advecti ab  
15 domo fuerant, multum in ora maris eius, quod accolunt, potuere etc. Livius lib. VIII. pag. 188. notate questo per le medaglie del Minotauro<sup>6</sup>. Havendo scritto fin qui, ho ricevuto cinque medaglie di argento quali diro. Un M. Fouri L. F.  $\overline{\text{PHILI}}$  colla testa di Jano et la Vittoria che corona un tropheo<sup>7</sup>. Un L.  $\overline{\text{IVLI}}$ . con XVI. dietro la testa di Roma, et di rovescio li Castori a cavallo<sup>8</sup>. un M. Acilius.  
25 M. F. scritto attorno la testa di Roma, dell'altro canto una quadriga con un Marte o Quirino (come credo) in essa: ha nella destra una clava, et nella sinistra un tropheo; medaglia mai vista da me. Et queste tre sono belle et ben conservate<sup>9</sup>. La 4<sup>a</sup> è guasta nella testa, ma è come di Roma galeata; nel roverscio [*sic*] è uno a seder in una bassa sedia et alla sinistra stanno quatro figure: la p(rim)a è di

---

11 M': M. Op.



5 soldato; alla destra tre o quattro altre con le mani et braccia chinati alla figurina  
assissa; dietro la testa di essa è un lungo bastone che tiene di sopra non so che a  
modo di un trophoe; di sotto sono alcune lettere, le quali non si leggono ecceto  
un M et un V. (M. AVR. come penso). Parmi haver visto un'altra medaglia  
simile in Vienna appresso il Imp(erat)ore, ma in vece di lettere era IIIX. Voi mi  
dicesti haver visto una appresso un banchiero con non so che l(ette)re. Di gratia  
datemi avviso che cosa ce de piu et chi la habbia, overo altra simile<sup>10</sup>. Havea  
pensato che fossi qualche deditione come quella della medaglia di TI. VET.<sup>11</sup> ma  
perche in questa par che la figurina seda honoratamente, dubito che sia qualche  
10 inauguratione di Numa overo altro Re, con li Sabini d'un canto, et li Romani  
dell'altro. La V<sup>a</sup> Medaglia era un quadrigato di M. FAN̄. C.F; havea l'anima<sup>12</sup>. In  
due medaglie di bronzo dal un canto è un cavallo con queste lettere ΑΠΙΑΝΟΥ,  
dall' altro un toro con queste ΠΕΛΛ<sup>13</sup>. Desidero sapere di qual citta siano.  
Questo basti hora. State sano. Da Pedemonte alli XV di Marzo del LIX.

15

Di v(ostra) s(ignoria)  
A.A. v(escov)o d'Allife

---

3 di un trophoe: di trofeo *Op.*

## COMENTARI

1. El dia 6 de març Agustín encara era a Nàpols, perquè Pantagatho escrivia a Panvinio l'11: *"Io non ho visto il foglio di Festo, per che andò a Mons. il quale gli è tanto piaciuto del bello, e del corretto che io me ne rallegro co M. Carlo dal quale non aspettava meno. A li VI di questo me ne scrisse da Napoli"*<sup>1</sup>.

En aquesta mateixa carta trobem la primera notícia del viatge que Agustín havia de fer posteriorment a Sicília: *"Credo che Mons. andrà un poco piu lontano che il Samnio per qualche mesi"*.

Per mitjà d'una filtració, Pantagatho s'assabentà de la notícia abans que el propi Agustín, que sens dubte la desconeixia en el moment en què escrivia la carta a Orsini, perquè no li'n comenta res. El dia 18 de març Pantagatho li comunica la nova a Panvinio "expressis verbis": *"E molto probabile, che Mons. di Allife si trasferisca in Sicilia per ordine di S. Mta., che hoggi otto scrissi a S. S."*

Així doncs, el rei havia cursat l'ordre el mateix dia en què Pantagatho comunicava veladament la notícia al seu amic. En una carta de l'1 d'abril escrivia a Panvinio el nom de l'informant: *"Io fui il primo a sapere l'ordine di S. Mta., che Mons. andasse in Sicilia, per lettere da la Corte di M. Metello"*. No es estrany que fos Matel qui li ho comunicés ja que aquest s'havia quedat a Brussel·les al seu retorn d'Anglaterra on havia acompanyat Agustín el 1555. La cort romangué a la capital de Flandes fins el setembre del 1559, data en què Felip II tornà a Espanya.

### 2. BNCI Croton 96

ANVERS: Cap d'Apol·lo a la d. llorejat i amb el cabell llarg; KPOTΩNIATAΣ.

REVERS: Hèrcules nen assegut al llit, de cara; amb cada mà escanya una serp que s'entortolliga en el seu cos.

### 3. Cr. 507/2. Denari

ANVERS: Cap de Neptú a la d., amb barba; a sota, un trident; a l'e. CASCA; a la d. LONGVS

REVERS: Victòria a la d. caminant i sostenint una branca de palmera sobre l'espatlla e. amb la mà d.; amb les dues mans sosté una diadema lligada amb una cinta; a sota, un ceptre trencat; a l'e. BRVTVS; a la d. IMP.

4. A la carta anterior Agustín declarava el seu interès per a obtenir monedes de diferents emperadors entre els quals esmentava Didi Julià. Orsini li pot proporcionar un exemplar de bronze, però ell s'estima més una de plata que posseeix Pier Luigi, el

---

<sup>1</sup> Ambr. D-501 f. 73.

col.leccionista de monedes relacionat Orsini, citat a l'esmentada carta.

**5. Cr. 303/1. Denari**

ANVERS: Cap del Sol a la d.; davant X

REVERS: La Lluna en una biga a la d.; sosté les regnes amb les dues mans; a sota, una estrella i M'. AQVIL.; a l'exerg, ROMA

6. Agustín aporta la citació de Livi 8,22,5-6 com una prova més per a justificar que el minotaure és el símbol de totes les ciutats fundades pels de Cumes.

**7. Cr. 281/1. Denari**

ANVERS: Cap de Janus llorejat; al voltant, M. FOVRI. L. F.

REVERS: Roma amb casc corinti dreta a l'e.; sosté un ceptre amb la mà e. i corona un trofeu amb la d; a sobre, una estrella; darrere, ROMA; el trofeu porta un casc en forma de cap de marrà i està flanquejat per dos *carnices* i dos escuts; a l'exerg, PHILI.

**8. Cr. 224/1. Denari**

ANVERS: Cap de Roma amb casc a la d.; darrere, XVI

REVERS: Els Dioscurs a la d.; a sota, L. IVLI; a l'exerg, ROMA

**9. Cr. 255/1. Denari**

ANVERS: Cap de Roma amb casc a la d.; darrere X; al voltant, M. ACILIVS M. F.

REVERS: Hèrcules en una quadriga a la d.; sosté les regnes i un trofeu amb la mà e. i una clava amb la d.; a l'exerg, ROMA.

Agustín, malgrat reconèixer la clava, assimila el personatge a Mart o Quirí. Segurament la raó és que tenia dues monedes (Cr. 252/1 i 244/1) de similar tipologia, en què el personatge representat dalt de la quadriga és Mart amb casc que sosté una llança, un escut i les regnes amb la mà esquerra i un trofeu amb la dreta.

10. Agustín ens parla aquí de tres monedes de la sèrie de la guerra social.

La que recorda haver vist a la col.lecció de l'emperador Ferran I amb motiu del seu viatge és Syd. 629

ANVERS: Cap d'Itàlia a l'e. amb corona de llorer, i arrecades i un collaret.

REVERS: Jove agenollat al peu d'un estandart amb un porc; a cada cantó, quatre soldats que assenyalen el porc amb llurs espases; a l'exerg, IIIX.

La que posseïa ell ha de pertànyer també a la sèrie de monedes que no té llegenda a l'anvers, perquè són les úniques que poden presentar un seguit de caràcters a l'exerg del revers. El bisbe ens diu *di sotto sono alcune lettere, le quali non si leggono ecceto un M et un V*, amb la qual cosa podem deduir que hi apareixien més de dos caràcters. No es pot tractar de cap manera d'una llegenda osca, perquè les monedes que la registren no presenten la tipologia descrita per Agustín. Hem descartat també la possibilitat que es tracti d'una de les monedes que només presenten un parell de lletres, perquè aquestes sempre segueixen un ordre correlatiu i equidistant del començament i de l'acabament de l'abecedari (AX, BV...). És, doncs, molt probable que es tracti d'una mala interpretació d'un numeral format per molts caràcters en el qual hi figuri una V i, per tant, de la mateixa sèrie que el que havia vist en la col·lecció de l'emperador.<sup>2</sup>

La llegenda de la moneda que Orsini havia vist *appresso un banchiero* és ITALIA, amb la lletra C al revers<sup>3</sup>.

#### 11. Cr. 234/1. Denari

ANVERS: Bust de Mart a la d. vestit i amb casc; darrere X i TI.  $\widehat{\text{VET}}$ .

REVERS: Escena de jurament: dos soldats davant per davant, un barbut i sense armadura, l'altre imberbe i armat; ambdós sostenen una llança amb l'e. i una espasa amb la d. amb la qual toquen un porc sostingut per un personatge agenollat entre ells; a sobre, ROMA.

Els confederats a la guerra social varen copiar el revers d'aquest denari per a un dels tipus de les seves encunyacions. És lògic, doncs, que Agustín hi parés esment.

#### 12. Cr. 275/1. Denari

ANVERS: Cap de Roma amb casc a la d.; darrere ROMA, davant X.

REVERS: En una quadriga a la d. Victòria que sosté les regnes amb la mà e. i una corona amb la d.; a l'exerg, M. FAN. C. F.

#### 13. BMCIArpi 9 (10)

Agustín havia consultat Orsini sobre aquesta moneda a la carta del 6-2-59<sup>4</sup>.

---

<sup>2</sup> Hem rebutjat la possibilitat que es tracti de la llegenda MVTIL en osc perquè aquesta sempre apareix a l'anvers.

<sup>3</sup> V. p. 368. A les *Familiae Romanae ...* d'Orsini p. 288 apareix descrita.

<sup>4</sup> V. p. 314.

M(esser) Fulvio mio.

Ho ricevuto le tre v(ost)re delli X et XIX, anzi XVII et XXV di Marzo. Quanto al Festo fattevi dar fin a vinti di quali il mio m(ast)ro di casa pagara il porto da Venetia a Roma; la distributione necessaria sara dar uno a mons(ign)or  
5 Ill(ustrissi)mo vostro, uno per voi, uno per M(esser) Horatio, uno per il Faerno, uno per il Padre Ottavio, uno per M(esser) Benedetto Eggio, uno per M(esser) Latino, altro per Mons(ign)or di Massa, altro per M(esser) Achille Mafeo. Io voglio duoi qua: li altri consignateli al mio m(ast)ro di casa, se accadesse haver io di mandar alcuni in corte o in Spagna, overo se alcun altro vorresti voi per  
10 qualche galanthuomo, overo io lasciato li ho di nominare. Se non potremmo haver tanti, restringeremmo il donarli et seguitte l'ordine detto nel preferir le persone, per li rispetti che sapette. Se potrette haver piu, allora sarete piu liberale riservandomi fin a dieci per me<sup>1</sup>.

Hor vengo alle medaglie. Il Herculeto sara con questa, vorrei che vi piacesi  
15 assai<sup>2</sup>. L'altro con le serpi ho in Roma<sup>3</sup>. Il luogho di Paterculo mi conferma in questo, che li Cumani havessero causa di far il minotauro non solamente per Daedalo fabricatore del tempio suo come dice Vergilio et Servio; ma etiamdio per esser discessi da Atheniesi: et cosi nelle colonie loro, come Napoli, restassi tal impresa<sup>4</sup>. Il Palikano ad ogni modo mi sara grato<sup>5</sup> et il Didio Giuliano. Teneteli  
20 appresso di voi, et non barattate quelle che servate per me, perche vi movero lite havendo melle promesse nelle lettere sottoscritte di man v(ost)ra. Il Casca Longo<sup>6</sup> credo certo che vel potro mandare da Napoli. Desidero che fatte quella bella faticha sopra la interpretatione delle medaglie<sup>7</sup>, ma dittemi un poco disteso il modo che io vi potro avvertire di qualche cosa. Mi havette rallegrato assai con  
25 dirmi tanto belle cose come havete et mi par mille anni a vederle una ad una. Del C. Flav. Hemis<sup>8</sup>. non so altro, ne mi ricordo haver visto tal cognome, benche tra li historici sia Cassio Hemina; cosi puo esser qualcuno di casa Flavia detto Hemis. Potria esser Hermes se fussi guasto, ma non credo costui sara del tempo delle guerre civili di Triumviri o li vicino, benche in tempo di Sylla fu un C.

---

18 da: dalli *Op.* 20 perchè vi: perchè io vi *Op.* 21 melle: mille *Op.* 25 tanto: tante *Op.* 27 puo: però *Op.*

Flavio Fimbria amazato in Asia et potria esser costui suo parente, et legato et pro  
 Praetore. Vedette se tra percussori nominati in una Philippica (forse la II) fossi  
 alcun Flavio. Quanto alla medaglia grecha dove è l'ape non ho libri da cercare,  
 ma mi imagino che sia Melissa qualche donna poetissa come Sappho buona  
 5 compagna che andava per molte isole et citta di Grecia, onde per lascivia di  
 battitori di moneta fecero l'animale [ sic ] del suo nome, et qualche auttor Grecho  
 dice che fu un obolo cosi detto. Cercate Suida et l'altri in questa parolla. Il  
 ΕΗΝΗΣ voglio che sia in vece di ΕΙΝΗΣ et sia detto per quella Melissa  
 hospita, eccetto se non è nome di terra. La testa di cervo colla palma mi imagino  
 10 che significhi veloce vittoria, come nelle medaglie di Pisoni la vittoria a cavallo  
 correndo. Overo essendo le lettere ΕΦ significa Vittoria di Ephesii dove era il  
 tempio di Diana, in cuius tutela sunt cervi<sup>9</sup>. Questo ho detto per aprir la strada a  
 trovar altre interpretationi, se in queste non indovino alcuna cosa. Della medaglia  
 di M. Plaetorio con quel SORS apena che vi credo, pure stando cosi, diro, che  
 15 cecidit sors super Mathiam: quando dice Livio et Valerio Max(imo) che fu data  
 ad un M. Plaetorio (non Lectorio) la dedicatione del tempio di Mercurio essendo  
 egli centurio primi pili, cosa fatta a posta per vergogna di Consuli, essendo  
 lasciato a giudicio delli suffrag<sup>ii</sup> del populo, potria esser che fra i centurioni  
 fossi messa la sorte; overo che SORS era il dio di Comitii, perche ad ogni modo  
 20 nel cavar le centurie, overo le tribu praerogative, era sorte. Potria esser anchora  
 Plaetorio di Praeneste dove erano le sorti et il tempio di Fortuna. Ha la testa di  
 puto, perche essi si governano a caso senza ordine ne discretione, et perche i  
 puti cavavano le sorti essendo innocenti senza malitia; anchora perche sono  
 allegri, et la sorte buona fa rallegrar et ribambir li vecchi<sup>10</sup>. Il Cornificio Augure  
 25 non so come sia fatto<sup>11</sup>. Un C. Sulpicio con le teste delli Dii Penati con lettere  
 D.P.P. ho havuto; di rovescio li medesimi dii in piede con un porco non so  
 perche; è duplicata et bella<sup>12</sup>. Quella medaglia di Augusto con molte lettere di  
 roverso interpretata da me Quod viae munitae sunt ex ea pecunia, quam is ad  
 aerarium detulit, trovo in Suetonio nella vita di Augusto: Quo autem facilius  
 30 undiq(ue) urbs adiretur desumpta sibi Flaminia via Arimino tenus munienda. Et  
 postea. In caellam Capitolini Iovis sexdecem millia pondo auri, gemmasq(ue) ac

---

1 Fimbria: Fimbria *Op.* 3 ape: advertite non sia quel ape, cicada o mosca *in margine Vat.* 12  
 Questo: questi *Op.* 13 alcuna cosa *tras. Op.* 27 perche; è duplicata e bella. Quella: perche, è  
 duplicata e bella quella Medaglia *Op.* 30 munienda. Et postea. In: munienda, et postea in *Op.*  
 31 sexdecem: sexdecim *Op.*

margaritas quingentis HS una donatione contulerit<sup>13</sup>. Parmi ricordare, che mi dicesti in Roma haver visto una medaglia di argento dove era ITALIA con molte persone attorno uno che sedeva o giaceva. Credo haver una simile, come in altra scrissi, et forse è delle monete fatte in Corfinio detta Italica per la congiuratione li  
5 fatta di tutta Italia contra il popul(o) Ro(mano) secondo che dice Strabone, et credo Appiano et altri; et hora nell'ult(im)a v(ost)ra vedo che è così che dice Italia. Procurate di haverla per voi o per me ma nella mia credo che dica M. AVREL<sup>14</sup>.

10 Il S(ignor) Faerno con la pugna Cannense delli suoi libri non si ricorda che non mi mostro mai, ne presto il suo Gratiano, ne lo vidi mai. Rendeteli mille saluti<sup>15</sup>. Quel vostro admissus in regnum potra star bene, secondo le parolle che siano congiunte, perche secondo li essempii del Nizolio non vole dire li fu dato il regno: ma li fu permesso intrar nel regno. Il Plauto in Boetiis credo stia bene<sup>16</sup>. Il mio andar a Sicilia penso che sara certo piu presto che no, eccetto se  
15 S(ua) S(anti)ta non lo impedisce<sup>17</sup>. Dictum puta delle medaglie sicule, et libri, et inscrizioni. Non so come non havette saputo trovar il libro de legib(us) ma non importa<sup>18</sup>. State sano. In Pedem(on)te alli VI di Aprile 1559

Di v(ostra) s(ignoria)

A.A.

---

7 o per me: e per me *Op.*

## COMENTARI

1. Agustín encomana a Orsini vint exemplars de la seva edició de Fest per poder-los regalar als seus principals amics i col.laboradors, entre els quals estableix un ordre de prioritats molt clar<sup>1</sup>. El primer lloc l'ocupa el cardenal Ranuccio Farnese la qual cosa, unida al tracte exquisit que sempre rep a l'epistolari agustiniana, ens fa pensar si no hauria intervingut de forma decisiva en la publicació d'aquesta obra i en el suport econòmic d'Agustín, fins que aquest no fou nomenat bisbe d'Allife<sup>2</sup>.
2. Li envia la moneda d'Hèrcules lluitant contra el lleó de Nèmea. Empra el mot *Herculetto* perquè devia ser una moneda petita, impressió corroborada per un comentari que farà en una carta posterior: "*vedete se in quelle piccole medaglie è piu presto Lysimacho, che Hercole*"<sup>3</sup>
3. BMCICroton 96 (descrita a la carta anterior)
4. Orsini li envia el fragment de Vel.lei Patèrcul que Agustín li havia sol.licitat a la carta del 3 de març com a prova que les colònies cumanes representaven el minotaure a les seves monedes perquè provenien dels atenesos: "*Nec multo post Chalcidenses orti... Atticis... Cumas in Italia condiderunt...Pars horum civium, magno post intervallo, Neapolim condidit*" (1,4,1-2).
5. Agustín li havia demanat a la carta del 3-3-59 si tenia el PALIKANVS on apareixen les *rostra*. Per l'expressió "*ad agni modo mi sara grato*" sembla que podem deduir que Orsini no devia tenir l'exemplar que Agustín desitjava sinó el denari Cr. 473/2a.  
ANVERS: Cap d'Honos a la d. amb corona de llorer; darrere, HONORIS.  
REVERS: Cadira curul; a ambdós costats, un gra de blat; a sobre, PALIKANVS.
6. Cr. 507/2 (descrita carta anterior)  
Agustín havia l'havia obtinguda de G.F. Carafa.
7. És el primer cop a la correspondència entre Agustín i Orsini que s'insinua l'interès

---

<sup>1</sup> Pels mots de les cartes següents ens sembla agosarat deduir que "L'Agustín el 6 d'abril de 1559, credendo già in vendita il libro, incaricava l'Orsini della distribuzione degli esemplari in Roma..." (CERETTI. "*I precedenti...*" p. 160).

<sup>2</sup> Agustín, com a auditor de la Rota, no havia gaudit d'una situació econòmica massa favorable, si hem de creure en els seus propis mots a les cartes dirigides el 15-4-54 a Perrenot i el 30-5-56 al duc d'Alba. (V. p. 106).

<sup>3</sup> V. p. 379.



d'aquest per estudiar i interpretar les monedes i no solament per col·leccionar-les, idea que donarà com a resultat la publicació de les *Familiae Romanae* el 1577. A partir d'aquest moment el bisbe comunicarà al seu amic tot allò que creu que pot ajudar-lo en aquest sentit.

#### 8.Cr. 504/1. Denari

ANVERS: Bust d'Apol.lo vestit; davant, una lira; al voltant, C. FLAV. HEMIC.  
LEG. PRO. PR.

REVERS: Un trofeu amb un escut en forma de vuit i una espasa corba i una altra a la cintura; a la d., una victòria corona el trofeu amb la mà d. i sosté una palma amb l'altra mà sobre l'espatlla e.; al voltant, Q. CAEP. BRVT.  
IMP.

#### 9. La moneda descrita aquí és una d'Èfes Babelon II, 1883 (BMCIo Ephesus26)

ANVERS: Abella amb les ales corbes; a l'e., E; a la d., Φ.

REVERS: La part anterior d'un cèrvol agenollat a la d. amb el cap girat enrere; darrere, una palmera i el nom d'un magistrat ΞΗΝΗΣ.

No és Suidas sinó Hesiqui qui dona la informació sobre la moneda anomenada μέλισσα.<sup>4</sup> En la interpretació d'aquesta moneda hi ha una al·lusió a la sèrie de PISO FRVGI -on apareix un genet galopant amb una palma a la mà-, de la qual Agustín tenia diferents exemplars.<sup>5</sup>

#### 10.Cr. 405/2. Denari (cartes anteriors)

Finalment Orsini ha aconseguit desxifrar les lletres de la moneda de M. Plaetorius i Agustín, amb gran perplexitat, l'accepta i intenta donar una altra interpretació a cadascun dels elements que hi apareixen.<sup>6</sup> Les citacions adduïdes són Livi 2,27,6 i Valeri Màxim 9,3,6.

#### 11. Cr. 509/2 (-5). Denari

ANVERS: Cap de Júpiter Ammon / Cap de Tanit a l'e. amb corona de blat.

REVERS: Q. Cornuficius dempeus a l'e. amb un vel sosté un *lituus* amb la mà d.; a

---

<sup>4</sup> V. p. 414.

<sup>5</sup> V. p. 301.

<sup>6</sup> M. H. Crawford recorda que la família prenestina dels *Cestii* fou adoptada per la família tusculana dels *Plaetorii*, apreciació que, en certa mesura, coincideix amb la intuïció d'Agustín quan contempla la possibilitat que Plaetorius sigui oriund de Preneste, on hi havia el temple de Fortuna i un famós oracle ( RRC p. 418).

la d., Juno Sospita, amb un corb a l'espatlla, sosté una llança i un escut amb la mà e.; amb la mà d. corona Q. Cornuficius; al voltant, Q. CORNVFICI. AVGVR. IMP.

#### 12.Cr. 312/1. Denari serrat

ANVERS: Dos caps de déus Penats a l'e., amb corona de llorer; davant D.P.P.

REVERS: Dues figures masculines, una de cara a l'altra, amb una llança a la mà e.; amb la mà d. assenyalen una truja que és al mig; a sobre, una marca de control; a l'exerg, C. SVLPICI. C. F.

La deficient puntuació de la l'edició de Lucca deixa entendre que la moneda duplicada que posseeix Agustín és la propera, quan en realitat és aquesta.

#### 13.RIC Augustus 360-361. Denari

ANVERS: Cap d'August a la d.; AVGVSTVS TR POT VII/VIII.

REVERS: L. VINICIVS L F IIIIVIR al voltant d'un *cippus* on hi ha inscrit en sis línees SPQR/IMP CAE/ QVOD V/MS EX/EA P Q IS/AD A DE.

14. Agustín recorda les "*non so che lettere*" de la moneda que Orsini havia vist "*appresso un banchiero*" i ho confirma amb la informació que li forneix el seu amic, però es referma en la impressió que a l'exerg de la seva moneda cal llegir M. AVREL, lectura que per a nosaltres és totalment errònia, puix que no hi ha cap moneda d'aquesta sèrie amb la tipologia descrita pel bisbe que presenti una llegenda que pugui ser interpretada així.

No s'erra, però, quan atribueix l'emissió als confederats de la guerra social.

15. A quin fet es pot referir Agustín amb els mots "*la pugna Cannense delli suoi libri*"? Sabem que Pau IV, amb la publicació de l'índex de llibres prohibits, començà una persecució fèrria contra aquells que posseïen aquests llibres a la seva biblioteca, similar a aquella que havia endegat contra els frares que vivien fora del seu convent. En una carta dirigida a Masio el 6 de gener del 1559, Latino Latinio deia: "*il Faerno sta occupato da alquanti giorni nel potare e purgare la sua biblioteca; penso domani anch'io...di fare un poco come lui; perchè non rimanga presso di me, ciò che non è lecito tenere*".

16. Sabem pels mots de la carta a Orsini del 3 de març "*quanto a li tre luoghi... penso non si potranno mutare*" que aquest li plantejà tres dubtes sobre sengles passatges de

Fest. Un era sobre la pertinença d'un fragment de Plaute a la comèdia *Boeotia*, arrel d'una mala interpretació d'un fragment de *Curculio*. Un altre podria tractar-se d'un fragment llacunar, davant del qual Orsini li proposa la lectura "*admissus in regno*" que satisfà Agustín, el qual la corrobora amb les *Observationes in Ciceronem* de Nizolio publicades el 1535.

17. El bisbe no mostra una il·lusió excessiva per fer el viatge a Sicília i, fins i tot, es pot intuir un cert desig que el Papa li ho impedeixi. En una carta datada el 20-3-59 dirigida a Panvinio li comunicava la mateixa notícia -que aquest ja coneixia- amb termes semblants: "*Li libri per me teneteli appresso di voi, perche non so dove saro questa state, che sapete sono come voi delle feste mobili. Non basta esser stato in tanti altri luoghi della chr(istia)n(i)ta hora pensi di andar in Sicilia. Se volete venir penso trovarete molte chiese et Abbatie antiquiss(im)e piene di bolle, et di libri*".
18. Orsini no va trobar el *De legibus* a la biblioteca d'Agustín i, per tant, no va poder solucionar l'error detectat per ell en el foli imprès de Fest que li havia enviat.

R(everendo) P(adre) Car(issi)mo [Panvinio]. Perche son obligato a farvi saper le cose che sono del gusto vostro. Si trova nel libro VII delle constitutioni di Apostoli fatto per Clemente I che li apostoli ordinarono questi vescovi: in Hi(erosa)l(e)m Jac(om)o frater d(omi)ni, et esso morto Simone Cleopa, dopo il  
 5 quale Juda di Jac(omo); in Cesarea di Palestina Zachaeo publicano, et dopo Cornelio, et poi Theophilo; in Antiochia Evodio fatto da San Pietro, et Ignatio fatto da San Paolo; in Alexandria Anniano fatto da San Marco Evangelista, dopo il quale Abilio fatto da Santo Luca pur evang(elist)a. In Roma Lino di Claudia ordinato da S. Paolo, et morto Lino Clemente ordinato da Santo Pietro. In  
 10 Epheso Timotheo ordinato da S. Paolo, et Ioanne da S. Ioanne. In Smyrna Aristone et poi Stratias Loido, et poi altro Aristone. In Pergamo Caio. In Philadelphia Demetrio fatto da S. Pietro. In Cenchreis Lucio fatto da S. Paolo. In Creta Tito. In Athene Dionysio. In Tripoli di Phoenice Mardones. In Laodicea di Phrygia Archippo. Nelli Colasseni Philemone. In Beroë di Macedonia  
 15 Onesimo Philemone. Nelli Galati Crescente. Nelle parochie di Asia Aquila et Nicetas. Nelli Aeginensii Crispo. Per che questo libro è ad alcuni suspetto desidero, che confrontatte con altri historici si è vero questo, et si è possibile che Clemente il quale mori in tempo di Vespasiano vedessi le sopradette cose. Item lo evang(eli)o di S(an)to Gioanne del tempo del quale desidero saper v(ost)ra  
 20 opinione, perche alcuni dicono dopo l'apocalypsi esser fatto, altri avanti. Fa costui tre Jacomi, doi apostoli il Zebedeo et il Alfeo, et il terzo chiama fr(ater) d(omi)ni vesc(ov)o di Hi(erosa)l(e)m uno delli LXX discepoli. La ordinatione di Lino et Clemente pare che sia molto differente delli altri historici. Item quelle di Antiochia et Alexandria. Item trovandomi senza libri non so interpretar una  
 25 medaglia di un Imp(erat)or Greco da Giustiniano in giu scritta con lettere latine et parolle Greche .....LOS. BASIL. del'altro canto un M et XXX. Mandatemi li nomi finiti in LVS come Aemylus, Basilus, Corylus, Paulus, ma che siano di Imp(erato)ri<sup>1</sup>. In una medaglia di argento di Constantio Aug. trovo votis XXX multis XXXX<sup>2</sup>, et in una di rame di Theodosio Aug. votis X multis XX<sup>3</sup>. Nella  
 30 chiesa di Allife pensamo haver il corpo di S(an)to Ch(r)ysto la cui festa è hoggi, et della sua translatione alli VI di Agosto, habbiamo una historia di uno Abbate di

---

<sup>12</sup> *In margine ad S. Pietro relatum* luogo guasto.